

DE HEERLIJKHEID

PERIODIEK VAN HEEMKUNDEKRING
DE HEERLIJKHEID OOSTERHOUT

*Op 30 oktober 1944 trokken de geallieerden Oosterhout binnen
(Foto: André Smits)*

DOEL van de HEEMKUNDEKRING

Heemkundekring 'De Heerlijkheid Oosterhout' richt zich op de geschiedenis van Oosterhout en zijn kerkdorpen. Onze activiteiten bestaan uit het verzamelen en archiveren van historisch materiaal in beeld, schrift of audio en die te presenteren door middel van publicaties en het organiseren van lezingen en tentoonstellingen.

LIDMAATSCHAP

Interesse voor de lokale geschiedenis? U bent van harte welkom. De contributie bedraagt € 25,00 per jaar. Voor inwonende gezinsleden is de contributie € 10,00 per jaar. De betaling van het lidmaatschap gaat per bank. Ons rekeningnummer:

NL 71 RABO 0126 346 224 t.n.v. Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout. Aan- en afmelden van het lidmaatschap graag schriftelijk bij de penningmeester/ ledenadministratie. Bij afmelding eindigt het lidmaatschap op 31 december van het lopende jaar.

DIT LEDENBLAD

Per ledenadres wordt één exemplaar van dit blad verzonden. Zowel personen als instellingen kunnen, zonder lidmaatschap, eveneens een abonnement nemen. De kosten voor vier edities bedragen € 20,00 per kalenderjaar.

BEZOEKADRES

Huis voor Erfgoed, Zandheuvel 51, 4901 HT Oosterhout, telefoon: 0162-856 133. Ingang van het Trefpunt:

achterom aan de St. Vincentiusstraat. Open: dinsdags van 9.00-12.00 uur, vrije inloop en toegang tot onze digitale bestanden. Donderdags van 9.00-12.00 uur vrije inloop met het accent op genealogie. Als u historische bescheiden over Oosterhout en zijn kerkdorpen bezit, dan zouden wij dat graag ter beschikking krijgen om het te archiveren zodat het voor iedereen toegankelijk wordt en bewaard blijft voor ons nageslacht.

HET BESTUUR

Voorzitter - Johan Benneker
Secretaris - Mariëtte van Tilburg
Penningmeester & ledenadministratie - Fred Willems
Bestuursleden - Simon Burggraaf, Martin van Halderen, Frans Timmermans, Marie Louise van Bijnen en Ad van Groesen.

ERELEDEN

Jan Broeders†, Bertien Rompa†, Cor Huijbent†, Piet van Beek en Martin van Halderen.

ADVERTEREN?

Zoals elke non-profitinstelling is ook onze vereniging volledig afhankelijk van subsidie, donatie, contributie en support van bedrijven en instellingen. Om de kosten van ons ledenblad te dekken, zijn we zeer afhankelijk van advertenties. Als u ons werk sympathiek vindt, plaats dan een advertentie. Neem contact op via de volgende e-mailadressen: info@heemkundeoosterhout.nl of e-mail voorzitter: jhbenneker@ziggo.nl

Colofon

'De Heerlijkheid' is het kwartaalperiodiek van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout. Redactie: Paula Pols, Jan Buiks. Eindredactie: Ton Kuppens & Johan Benneker
Overname van gehele of gedeeltelijke inhoud van deze uitgave is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout.
Vormgeving: Ton Kuppens
Druk: Total Print, Oosterhout
© 2019 Ton Kuppens, Oosterhout

Advertentie

OPTICIENS
vd Heijden

Nieuwstraat 2 - 4901 JH Oosterhout
Telefoon: 0162-453288

De zomer van 2019 is alweer even voorbij en ik hoop dat u de heetste dagen goed bent doorgekomen. Velen van u zullen op vakantie zijn geweest en misschien wel nieuwe verrassende landen en streken hebben ontdekt.

Maar nu is bijna de oktobermaand aangebroken en in deze maand is het 75 jaar geleden dat Oosterhout bevrijd werd van de Duitse overheersing. Eind vorig jaar hebben wij, heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout, het plan opgevat om uitgebreid aandacht te gaan schenken aan dit feit. Al onze plannen hebben we kunnen verwezenlijken en mogelijk heeft u al kennis genomen van deze door ons ontwikkelde activiteiten.

Op dinsdag 22 oktober opent burgemeester Mark Buijs onze expositie in de foyer van Theater de Bussel en aan hem wordt ook het eerste exemplaar van het boek '75 jaar vrijheid in Oosterhout' overhandigd. In deze speciale uitgave van tachtig pagina's staan dagboekverhalen van personen die de oorlog hebben meegemaakt en verder heel veel foto's van Oosterhout tijdens de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding.

De expositie in De Bussel is omvangrijker dan de tentoonstellingen die wij tot dusver hebben georganiseerd en geeft een beeld van oorlog en bevrijding in Oosterhout. Naast onze eigen expositie vindt u ook een tentoonstelling over de Eerste Poolse Pantserdivisie. Natuurlijk heeft onze heemkundekring een stand waar bezoekers ken-

nis kunnen nemen van al datgene wat onze kring presteert om het verleden van Oosterhout vast te leggen en te bewaren. Ook is er een stand van de VUMO (Voormalig Uitgezonden Militairen Oosterhout). U bent van harte uitgenodigd om bij de opening aanwezig te zijn.

Zaterdag 2 november wordt een bijzondere dag. Rond 13.45 uur vertrekt vanaf de Sint Antoniuskerk een militair defilé met twaalf tot vijftien militaire voertuigen uit de Tweede Wereldoorlog door Oosterhout. Dit defilé wordt versterkt met een compagnie van de Natres (Nationale Reserve). Het defilé eindigt in het Slotpark, waar de hele dag al militaire demonstraties zijn te zien van de vereniging Mars (Nederlandse vereniging voor Militaire Levende Geschiedenis). Ook op zondag 3 november is deze vereniging aanwezig. Zaterdagavond 2 november verzorgen wij tenslotte in de grote zaal van De Bussel een bevrijdingsconcert. Hieraan werken mee De Oosterhoutse Nachtegalen, Gemengd Zangkoor Oosterheide en de Koninklijke Muziekvereniging Oosterhout. U ziet, een omvangrijk programma.

Ik hoop u dan ook te ontmoeten bij onze tentoonstelling in de foyer van De Bussel of tijdens het concert op 2 november.

Johan Benneker, voorzitter

Agenda 2019

Dinsdag 24 september tot 21 oktober

Maandag 7 oktober

Dinsdag 22 okt. t/m zondag 10 nov.

Zondag 27 oktober

Zaterdag 2 november

Zaterdag 2 november

Zaterdag 2 en zondag 3 november

Dinsdag 10 dec. t/m dinsdag 7 jan. 2020

- Kerkelijk Oosterhout expositie in vitrines van Theek 5

- Lezing 1e Poolse pantserdivisie in Theek 5

- Uitgebreide expositie 75 jaar bevrijding van Oosterhout in de foyer van theater De Bussel

- Lezing Miriam Guensberg met pianist in de foyer van Theater De Bussel (organisatie Theek 5)

- Defilé militaire voertuigen

- Bevrijdingsconcert in grote zaal van theater De Bussel

- Re-enactmentteam in Slotpark

- Expositie in vitrines Theek 5

Zie voor aanvullende gegevens onze nieuwsbrieven

In deze uitgave van *De Heerlijkheid* vooral veel aandacht voor de Tweede Wereldoorlog, die 75 jaar geleden eindigde voor het zuiden van Nederland. Van 28 oktober tot en met 4 november 1944 werden Oosterhout en zijn kerkdorpen bevrijd van de Duitse overheersers.

Vele monumenten herinneren ons nog aan de ruim vier barre oorlogsjaren, zoals de schuilkelder van Paul en Ans van Acker aan de Vincentiusstraat in Oosterhout. Tijdens de open monumentendagen op 14 en 15 september brachten bijna vierhonderd mensen, jong en oud, een bezoekje aan de schuilkelder, waarvan wij een impressie geven.

Nico Bekers heeft de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog met betrekking tot het Oosterhoutse in vogelvlucht op papier gezet. Het levert een waardevol tijdsbeeld op, ontleend aan de teksten van historica Cock Gorisse in de Oosterhoutse *Tijdmachine*.

Natuurlijk besteedt de heemkundekring aandacht aan de naderende bevrijdingsherdenking, met een fraaie expositie in Theater de Bussel, een defilé van militaire voertuigen, een schitterend bevrijdingsconcert en een optreden van re-enactment-groep MARS in het Slotpark. U leest er alles over vanaf bladzijde 11.

Enig leesvermaak bieden wij weer met een aantal stukjes uit de oude doos, door John van Vugt en Jan van Ham bijeengezocht, hoewel deze gebeurtenissen de gemoederen toentertijd danig bezighielden.

Nico Bekers geeft in zijn schildersrubriek een levensbeschrijving van fotograaf, schilder en

tekenaar Barend Johannes Cornelis Weingärtner. Er valt zoveel over de man te vertellen dat Nico het verhaal in tweeën heeft moeten delen. In deze uitgave komt vooral de fotograaf aan bod, in de volgende uitgave de schilder en tekenaar.

Ad van Groesen en Martin van Halderen gaan dit keer op de koffie bij Jan Jolie. Samen met Cees Joosen uit Den Hout schreef hij het boek 'Vliegtuigcrashes in de Tweede Wereldoorlog in de gemeente Oosterhout'.

Frans van Wanrooij sluit zijn serie over de tragiek van de triptiek af met het tweede deel van de epiloog. Duidelijk wordt dat er enorm gezeuld is met de triptiek, die regelmatig in de vergeethoek belandde.

We sluiten af met de Oosterhoutse straatnamen van Christ Buiks. Dit keer neemt hij de dijken in ons gebied onder de loep.

Veel leesplezier toegewenst.

Paula Pols

Inhoudsopgave

Info over De Heerlijkheid	2
Colofon	2
Van de voorzitter	3
Agenda 2019	3
Redactioneel	4
Inhoudsopgave	4
Schuilkelder overspoeld met bezoekers	5
De Tweede Wereldoorlog en Oosterhout	6
De Heerlijkheid Oosterhout viert 75 jaar leven in vrijheid	11
Uit de oude doos	12
Barend Johannes Cornelis Weingärtner	13
Op de koffie bij Jan Jolie	17
Historisch belangrijke vondst te Oosterhout (deel 5)	19
Koos van de Gevel (1932-2019)	25
Oosterhoutse straatnamen (7)	26

Dit blad is gedrukt en gebonden door
Total Print

dé drukkerij/repro/printshop van
Oosterhout en omstreken.

Total Print: uw grafische partner!

www.drukkerijtotalprint.nl

Schuilkelder overspoeld met bezoekers

tijdens de Open Monumentendagen

Door Paula Pols

Enige aanloop hadden Paul en Ans van Acker wel verwacht, maar dat bijna vierhonderd mensen een bezoek zouden brengen aan hun schuilkelder?

Nee, daar hadden zij echt niet op gerekend. Tijdens de open monumentendagen liep het storm in de tuin van hun huis aan de Vincentiusstraat, waar de schuilkelder is ingegraven.

De schuilkelder werd in 1939 in opdracht van pastoor Van Loon in de tuin van de oude pastorie van de Antoniuskerk gebouwd. De zieleherder moet een vooruitziende blik hebben gehad, want binnen een jaar brak de Tweede Wereldoorlog uit. De familie Van Acker heeft de schuilkelder toegankelijk gemaakt voor publiek en stelt de kelder op speciale dagen in het jaar open voor bezoek. Zoals onlangs met de Open Monumentendagen op 14 en 15 september, waar honderden mensen op afkwamen.

Zaterdag 159 bezoekers en op zondag 232 om precies te zijn. Zoveel belangstelling hadden de Van Ackers niet eerder meegemaakt. "Het was een gezellige chaos. Er kwamen in die twee dagen zoveel bezoekers, dat we groepen met ieder een alfabet-nummer moesten samenstellen om de organisatie vlekkeloos te laten verlopen", vertelt Paul van Acker. "Door de enorme belangstelling liepen

de wachttijden op naar 35 à 40 minuten en velen beloofden ook om dan maar een ander keertje te komen."

De wachttijden liepen niet alleen door de enorme belangstelling behoorlijk op, maar ook omdat er van de brandweer uit veiligheidsoverwegingen maar een kleine groep mensen tegelijk naar binnen mag. "In het tweede gedeelte van de middag moesten we de mensen zelfs mededelen dat we voor de rest van de dag vol zaten. Dat was wel een teleurstelling voor eenieder, maar de bezoekers hadden er enorm begrip voor", aldus Van Acker.

Het waren vlekkeloze dagen, vertelt hij enthousiast, "die in alle opzichten wolkenloos verlopen zijn." Wat hem opviel, was dat er tot zijn vreugde bijzonder veel kinderen onder de bezoekers waren. Dat is ook juist de doelgroep die Van Acker hoopt te bereiken, want: "Wij willen de Tweede Wereldoorlog bekendmaken bij de jeugd, zodat ze weten wat hier ooit gebeurd is."

Van Acker dankt met name de gidsen van heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout, die altijd helpen bij de openstelling van de schuilkelder. Paul van Acker lacht als hij terugdenkt aan hun harde werk tijdens de Open Monumentendagen: "Ze hadden bijna geen stem meer."

De Tweede Wereldoorlog en Oosterhout

Beknopt overzicht met foto's

Uit De Oosterhoutse Tijdmachine door Cock Gorisse

Een bewogen periode was het, de oorlogsjaren, de bevrijding en toen nog een strijd in Nederlands-Indië. Nico Bekers presenteert het hierna in vogelvlucht...

1940 - Noodlanding Duits vliegtuig in Den Hout

Een Duits Junker Transportvliegtuig maakt een noodlanding in Den Hout. Mogelijk is het beschoten door het Nederlandse leger. De Duitse soldaten uit het vliegtuig verschansen zich en schieten op iedereen die ze voor Nederlandse soldaat aanzien. Zo behoren op de eerste oorlogsdag drie toegesnelde nieuwsgierigen tot de eerste oorlogsgewonden in Oosterhout. Na een vuurgevecht met Nederlandse militairen geven de Duitsers zich over.

1940 - Oranje verboden

De Duitse bezetter wil op feestdagen van het koninklijk huis geen demonstraties van aanhankelijkheid jegens het Oranjehuis. Bij de verjaardag van prins Bernard (29 juni 1940) hadden de Duitsers de nationale driekleur verboden, maar wel toegestaan dat er oranje strikken en sjerpen gedragen werden. Zo werd 29 juni een uiting van "Oranje boven" en anti-Duitse gezindheid. Vandaar dat de bezetter nu alles wat Oranje is in de ban doet. Ook mogen de Oosterhouters niet vlaggen als eerbetoon aan de gesneuvelde militairen in de meidagen van 1940. Alle schoolbesturen krijgen de nadrukkelijke opdracht van de overheid om te

voorkomen dat er op deze Koninginnedag (Wilhelmina is op 31 augustus jarig) oranje kleuren zichtbaar zijn.

1941 - Joden moeten zich melden

Alle inwoners 'van joodsche bloede' moeten zich op het gemeentehuis melden. In Oosterhout reageren drie inwoners. De Duitser Daniel Theodor Einstein wonende op de Zandheugel en handelaar in zeemleder, Ilse Johanna (Elisabeth Sara) Behr een Duits joods-katholieke vrouw, die als kostganger woont in het St. Josephgesticht aan de Leijzenhoek in afwachting van emigratie naar Brazilië en Johannes Schrauwers uit de Bouwlingstraat, die gewoon katholiek is. Maar omdat zijn oma een joods klinkende naam heeft en uit Duitsland komt, moet hij in Duitsland informeren of zijn voorouders tot de joodse gemeente behoren. Dat blijkt niet het geval. Voor de registratie als jood moet men ook nog één gulden aan leges betalen (vijftig cent was voor de gemeente, de andere helft voor het Rijk).

1941 - Anti-Duitse leuzen op muren

Burgemeester De van der Schueren laat in een bekendmaking weten dat 'op muren, schuttingen en andere dergelijke objecten geen opschriften mogen worden aangebracht, welke als Duitschvrijandig kunnen worden aangemerkt. Zij, die zich aan dergelijke handelingen schuldig maken, en naar mijn indruk vooral onder de jeugd moeten worden gezocht, zullen worden opgespoord. Ik doe daarom een beroep op alle ouders en verzorgers van kinderen om de jeugd te wijzen op het verkeerde en nuttelooze van dergelijke baldadigheid, die geen enkel waarachtig belang van ons volk dient en in strijd is met de houding, welke tegenover de bezettende macht in acht genomen dient te worden'.

1941 - Hulp aan Belgische en Rotterdamse kinderen

De voedselsituatie tijdens de eerste oorlogsjaren is in vergelijking met andere landen in Nederland goed. De distributiemaatregelen van de overheid werken redelijk. In het voorjaar van 1941 koopt de gemeente Oosterhout in de haven van IJmuiden

F.M.A.J. ridder De van der Schueren, burgemeester tussen 1918 en 1945 (m.u.v. 1943-1944)

▶ een grote hoeveelheid zeevis (wijting) op, die gretig aftrek vindt bij de bevolking. Op 1 mei 1941 arriveren 22 Belgische kinderen, die in verband met de voedselschaarste in eigen land naar Nederland worden uitgezonden om daar aan te sterken. Rotterdamse kinderen worden vanaf novem-

ber 1941 in Oosterhoutse gezinnen geplaatst door bemiddeling van de katholieke kerk.

1942 - Paters vermoord

Pas in oktober 1945 dringt het nieuws tot Oosterhout door dat op 30 juni 1942 twee missionarissen van het Heilig Hart van Jezus, afkomstig uit Oosterhout door de Japanse bezetter van Nederlands-Indië zijn gefusilleerd. De 32-jarige Jac. Akkermans en de 27-jarige Jac. Ligtfoot worden op de Kei-eilanden opgepakt onder het voorwendsel dat ze spionage hadden bedreven. Ze zouden zonder vorm van proces aan de waterkant zijn neergeschoten. Ook de Oosterhouters J.A. Willemse (1942) en L.J. van Dorst (Birma 1943) komen tijdens de oorlog tegen Japan om het leven.

1943 - Executie van pater Kerssemakers

Pater Jacques Kerssemakers van de St. Paulusabdij was in 1942 gearresteerd op beschuldiging van spionage. Hij had ook joden geholpen. Na een showproces in Utrecht en mislukte pogingen om zijn leven te redden, wordt hij op 7 mei 1943 gefusilleerd in Fort De Bilt. In zijn afscheidsbrief schrijft hij 'Zoo aanstonds geef ik mijn leven voor God en Vaderland'.

Hij besluit met een groet voor dokter Van Liebergen, gemeentesecretaris Van Oers en de zusters van het Gasthuis.

1942 - Joodse Ilse Johanna Behr opgepakt

In opdracht van de Sicherheitspolizei arresteert de Oosterhoutse politie de katholiek-joodse Ilse Johanna Behr. In alle katholieke kerken was op 26 juli een protest tegen de jodenvervolgning voorgelezen. Daarop gaf de Duitse bezetter in de nacht van 1 op 2 augustus aan de Nederlandse politie opdracht om op zondag 2 augustus 1942 honderden katholieke joden op te pakken. Ze gaan via het doorgangskamp Westerbork al op 7 augustus

naar het vernietigingskamp Auschwitz (Polen). De 41-jarige Ilse Johanna Behr zal daar op 30 september 1942 (volgens haar overlijdensakte) in de gaskamers vermoord worden.

1942 - Het Kanton in de knel

'Als je in Duitsland werkt, help je dan den "vijand"? Neen, dan zou ook iedere arbeid in Nederland den zoogenaamden vijand helpen. Laat je niet door valsche propaganda afschrikken, maar neem werk daar aan, waar het is. Dat is in Duitsland het geval. Laat je door het arbeidsbureau in je woonplaats inlichten'. Zo probeerde Het Kanton op 2 mei 1942 werkwilligen voor Duitsland te werven. Hoewel de krant vanwege de censuur een 'Duitsgezinde' krant wordt, wil de bezetter het weekblad in november 1942 toch opheffen.

Dat is voor de gemeente een ramp, immers Het Kanton is met zijn vijfduizend abonnees het forum voor nieuws over distributie en overheidsvoorschriften.

De Duitse bezetter zwicht voor dit argument, wel moet het blad na 1 december 1942 samengaan met een weekblad voor Dongen en Gilze-Rijen.

► 1943 - April-mei stakingen

Op 29 april breken in Twente en Limburg stakingen uit tegen het Duitse voornemen om militairen van het voormalige Nederlandse leger weer krijgsgevangen te maken. De dag erna neemt de staking in het hele land massale vormen aan en ook in Oosterhout wordt er flink aan deelgenomen. Deze gebeurtenissen zullen bekend worden als de april-mei stakingen.

Naast de stakingen in de industrieën weigeren ook de boeren te leveren aan de melkfabrieken. Er wordt hardhandig tegen de stakers opgetreden, ook in Oosterhout valt bij een opstootje een gewonde door een politiekogel. Het aantal stakers in Oosterhout bedraagt 1594, de boeren houden naar schatting 50.000 liter melk achter, die grotendeels in de illegale verkoop zal belanden.

1943 - Radio's verboden

De Duitse bezetter verplicht iedereen zijn of haar radiotoestel in te leveren, om zo te voorkomen dat

de bevolking nog langer ongehinderd naar Radio Oranje of de BBC kan luisteren. In Oosterhout worden in enkele weken tijd 777 radio's ingeleverd. Niet iedereen voldoet aan de oproep, sommigen verbergen de radio en luisteren illegaal op zolder of in de kelder naar de geallieerde zenders.

1944 - Illegale krant: De Vrije Stem

Vanaf D-day (6 juni 1944), de invasie van de geallieerden in Normandië, verschijnt in Oosterhout het illegale blad De Vrije Stem. De initiatiefnemers zijn Jan van Bijnen en Rinus Damen, die samen al lange tijd naar Radio Oranje luisteren, maar nu de bevrijding in aantocht lijkt, besluiten om de berichtgeving ook zelf op papier te zetten. De krantjes worden gedrukt bij Van Bijnen thuis, boven de sigarenwinkel. Met zo'n tiental bezorgers zullen

in totaal 103 verschillende uitgaven in Oosterhout verschijnen. De oplage bedraagt tegen de bevrijding ongeveer achthonderd exemplaren.

1944 - Voedselschaarste

In de rij voor voedsel. (Foto: André Smits)

De voedselsituatie verslechtert met het naderen van de geallieerde bevrijdingslegers. In Oosterhout zijn fruit en tomaten in augustus 1944 niet meer te koop.

De gezamenlijke huisartsen waarschuwen op 22 september 1944 voor een dysenterie-epidemie (buikloop), die steeds omvangrijker wordt door het toegenomen aantal evacués en de verminderde hygiëne. In oktober is de voedselorde compleet verdwenen. Militairen en burgers slachten illegaal vee. Melk en boter zijn nauwelijks meer

▶ verkrijgbaar. Dieven hebben het gemunt op boter, kippen en konijnen. De velden van de boeren worden leeggeroofd. De prijzen op de zwarte markt zijn ten opzichte van 1942 meer dan verdubbeld. Om het vlees van door granaten gedode paarden wordt bij de slagerswinkels gevochten.

1944 - Bevrijding

Poolse troepen, die onderdeel vormen van het Canadese leger, rukken eind oktober vanuit het zuiden op naar Breda en bereiken op 28 oktober 1944 het kerkdorp Dorst. Dorst is daarmee het eerste deel van de gemeente Oosterhout dat bevrijd wordt. Intussen krijgt de zevende Pantserdivisie van het Tweede Britse leger (Desert Rats) opdracht om in het kader van de operatie Pheasant naar Oosterhout op te rukken om daar posities bij het Wilhelminakanaal in te nemen. Oosteind en Oosterhout worden door de Desert Rats op 29 en 30 oktober bevrijd. Pas op 3 november lukt het de eerste Poolse pantserdivisie onder leiding van generaal Stanislaw Maczek de Marksluis over te steken, na zware beschietingen de dag ervoor op Vrachelen, waarbij boerderijen en een Duitse munitieopslagplaats de lucht ingingen. Op 4 november is na zware beschietingen ook Den Hout bevrijd. Maar de ellende is niet voorbij: de Duitsers bestoken de geallieerden en de burgers vervolgens dagenlang met granaatvuur.

1944 - Vliegende bommen

Na de bevrijding vallen er onder de burgerbevolking meer slachtoffers dan tijdens de oorlog. Duits granaatvuur kost 32 Oosterhouters het leven; 13 mensen komen om door 'vliegende bommen' (V1's).

Op 15 februari 1945 voltrekt zich een afschuwelijk drama in de Leijsendwarsstraat. Een V1 komt rond het middaguur neer op anderhalve meter van de woning van Adrianus Bogers en zijn grote gezin, die juist gezamenlijk aan tafel zitten. Allen, inclusief de eind november geboren baby, de dienstbode en twee Engelse militairen, komen om.

Hulpverleners vinden slechts delen van twaalf onherkenbaar verminkte lijken.

1944 - Gesloten scholen

Door de inkwartiering van Engelse en Poolse militairen en evacuatie van inwoners uit de regio zijn in december 1944 in de kern Oosterhout alle scholen op een na gesloten. In Den Hout, Dorst en Stuivezand zijn de scholen vanwege de oorlogschade nog niet bruikbaar. Bovendien is er een tekort aan hout en gas, waardoor de scholen in deze wintermaanden ook onvoldoende verwarmd kunnen worden. De jeugd slentert daardoor vooral over de straat en dat leidt weer tot een toename van slachtoffers vanwege het spelen met gevonden munitie. Pas begin september 1945 worden de scholen weer vrijgegeven.

1944/1945 - Danswoede

De herwonnen vrijheid en vooral de aanwezigheid van jonge Engelse en Poolse militairen nodigen uit tot danspartijen. De jeugd feest. In zalen en op straat. Daar is niet iedereen gelukkig mee. De geestelijkheid en het gemeentebestuur vrezen 'zederverwildering' en die vrees lokt maatregelen uit. In april 1945 krijgen alle cafés die de dansvergunningen zogenaamd overtreden, een dansverbod opgelegd. Zelfs direct na de officiële bevrijding van Nederland (5 mei 1945) verleent de gemeente geen medewerking aan publieke dansfeesten. De dames en heren van de deftige sociëteit mogen echter wel in beslotenheid dansen. In het politierapportenboek staat dat het niet wenselijk is dat agenten daar gaan controleren. Dat doen ze wel in cafés waar de arbeidersklasse bijeen komt. Café De Nijs in de St. Jansstraat ondervindt dat aan den lijve. De danslustigen wijken daarom uit naar garages en leegstaande fabrieken. ▶

Op weg naar Indië. V.l.n.r. luitenant H. Maassen, sergeant Ad Gorissen, F. Kobeck.

► 1945 - Naar Indonesië

De Tweede Wereldoorlog is amper voorbij of een nieuw noodlot dient zich aan. Driehonderd Oosterhoutse jongens gaan al dan niet vrijwillig als soldaat naar Indonesië in een poging het Nederlandse koloniale bestuur veilig te stellen. Bij de eerste lichterding vrijwilligers speelt de zucht naar avontuur en geld mee. De strijd tegen de Indonesische vrijheidsbeweging heeft echter niks heroïsch. De 'politieke acties' van het Nederlandse leger eindigen in een politieke nederlaag. De onafhankelijkheid van Indonesië is onafwendbaar. Veel jongens geven aan dat als ze de keuze opnieuw konden maken, ze niet vrijwillig zouden gaan. Dit geldt ook voor Jacques Fick. Hij zal die afweging echter niet meer kunnen maken. Bij een verkenningvlucht in Indonesië op 10 juli 1946 komt hij om het leven. Ook de militairen F. Boeren, B.P. van Dun, H.C. Krijnen en J. Sins sneuvelen.

1948 - De lezersenquête van het Kanton

Wat was het belangrijkste nieuws? Het Nieuwsblad van het Kanton Oosterhout maakt op 13 maart

Voedselbonnen

1948 de uitslag bekend van een lezersenquête. De abonnees vinden het distributienieuws verreweg het belangrijkste (83%). Niet zo verwonderlijk want heel veel is tweeënhalve jaar na de bevrijding nog altijd op de bon. Weliswaar staan suiker en brood op de nominatie om eraf te gaan, maar die producten worden dan vervolgens snel duurder. Het stadsnieuws is voor de lezers een goede tweede met 79%. Het kerknieuws krijgt van de

lezers slechts een vijfde plaats toegewezen (73%). Hierboven: de verschillende distributiebonnen voor onder andere brandstof.

67 jaar later...

2012 - Onthulling beeld 'Bruggenbouwer' op Pools Militair Ereveld

De jaarlijkse herdenking van de bevrijding van Oosterhout in 1944 had in 2012 wel een heel spe-

Het bronzen beeld midden-links omgeven met bloemen.

ciaal tintje. In aanwezigheid van de burgemeester, kinderen van basisschool Rubenshof en vele andere belangstellenden werd het bronzen beeld, van de hand van Paul Elshout †, onthuld. Er was een grote Poolse vertegenwoordiging aanwezig: de Poolse ambassadeur, de zoon van generaal Maczek, kinderen van het slechthorenden instituut in Bydgoszcz, dat genoemd is naar generaal Maczek, Poolse padvindsters en een contingent Poolse militairen en oud-strijders. De Poolse ambassadeur hield een indrukwekkende toespraak over het begrip bruggenbouwer. Oosterhout heeft zijn Poolse bevrijders nooit vergeten...

U vindt ons op

- LinkedIn

en...

en natuurlijk op onze website:

www.heemkunde-oosterhout.nl

Daar vindt u een schat aan

historische informatie

De Heerlijkheid Oosterhout viert 75 jaar leven in vrijheid

Door Paula Pols

In het vorige nummer van De Heerlijkheid gaven wij u al een voorproefje van de activiteiten die onze heemkundekring in petto heeft voor de 75-jarige herdenking van de bevrijding van de Tweede Wereldoorlog. In de tussentijd hebben we niet stilgezeten: we hebben gepland, vergaderd, afspraken gemaakt ... want soms gaan zaken niet zoals je aanvankelijk voor ogen had.

Maar het resultaat mag er zijn: een weekend vol activiteiten voor jong en oud, soms ingetogen, soms spectaculair,

maar altijd interessant. En met een fraaie bevrijdingsexpositie, aangevuld met een expositie over de Eerste Poolse Pantserdivisie.

Beide exposities bieden vele foto's, verhalen, voorwerpen en militaire uniformen, allemaal uit de periode rond de bevrijding, die in Oosterhout en zijn kerkdorpen plaatsvond van 28 oktober tot en

met 4 november 1944.

De tentoonstellingen zijn te zien in de foyer van Theater de Bussel en worden op 22 oktober officieel geopend door Oosterhout's burgemeester Mark Buijs.

Tijdens de opening krijgt de burgervader het boek 'Oosterhout 75 jaar in vrijheid' aangeboden. Dit boek, samengesteld door Nico Bekers en Paula Pols, omvat drie bevrijdingsdagboeken van Oosterhoutse inwoners en een ooggetuigenverslag van Jan Michels, de Nederlandse tolk van de Desert Rats die Oosterhout op 30 oktober 1944 bevrijdden. Het boek omvat ook vele foto's van de bevrijdingsdagen in en rond Oosterhout. Na de opening van de expositie wordt het boek voor de prijs van 8 euro op de markt gebracht.

Vanaf 22 oktober is de expositie ook geopend voor publiek. Er zijn stands van heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout en van de VUMO (Vereniging Uitgezonden Militairen Oosterhout). De tentoonstelling is tot en met 10 november te zien, van maandag tot en met zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur en op zondagen van 13.00 tot 16.30 uur.

Bevrijdingsweekend

Het bevrijdingsweekend wordt gevierd van vrijdag 1 tot en met zondag 3 november.

Vrijdagavond slaat een re-enactmentgroep zijn tenten op in het Slotpark. Zij bootsen daar een militair kampement na, met alles erop en eraan. Iedereen is vrij om een kijkje te nemen in het kampement en met de

De Oosterhoutse Nachtegalen zingen in Theater De Bussel.

► 'tijdelijke bewoners' een praatje aan te knopen. De re-enactmentgroep overnacht twee dagen in het park; zondag in de loop van de dag pakken zij hun spullen weer in.

Defilé van historische legervoertuigen

Zaterdag trekt er een defilé van historische legervoertuigen door de stad. De jeeps, tanks en motorvoertuigen trekken van Dongen via Oosteind naar Oosterhout, waar het rijdend materieel rond 13.45 uur aankomt. Hierna doet de stoet, waar ook een delegatie van de Nationale Reserves aan meedoet, ook nog Den Hout aan. Vervolgens eindigt het defilé in het Slotpark in Oosterhout, waar de re-enactmentgroep dan al volop bezig is.

Bevrijdingsconcert

Diezelfde zaterdagavond is er een grandioos bevrijdingsconcert in Theater de Bussel. Gemengd Zangkoor Oosterheide, Koninklijke Muziekvereniging Oosterhout en De Oosterhoutse Nachtegalen zorgen gezamenlijk voor een prachtige

De Oosterhoutse Nachtegalen verzorgen zaterdagavond 2 november samen met het Gemengd Koor Oosterheide en de Koninklijke Muziekvereniging Oosterhout een grandioos bevrijdingsconcert in de grote zaal van Theater de Bussel.

en gevarieerde avond, met veel muziek en zang rond het thema bevrijding. De drie gezelschappen verzorgen elk een eigen optreden, maar zullen het concert gezamenlijk afsluiten.

Op het programma staan onder andere stukken als 'Hymn to Freedom' en 'Band of Brothers'. Tijdens het concert worden op een groot filmdoek beelden vertoond van de bevrijding. Voor en na het concert zorgt de zevenkoppige band Mollies Jazzbunch tijdens een gezellige nazit voor

een swingende en sfeervolle muzikale omlijsting. Het concert begint zaterdag 2 november om 20.15 uur. Kaarten à 19 euro zijn verkrijgbaar via de website van Theater de Bussel, www.theaterde-bussel.nl, of op openingstijden van het theater aan de kassa. Telefonisch bestellen kan natuurlijk ook: 0162-428 600.

U ziet, er is voor iedereen wel wat te beleven. Reserveer dit weekend alvast in uw agenda en geniet van alles wat er te doen is in een vrij Oosterhout.

Uit de oude doos... *krantenberichten uit ons archief*

Door John van Vugt & Jan van Ham

Uit N.B.O.C. d.d. 19 november 1868

Oosterhout, 18 november 1868. Zondag-voormiddag heeft op het gehucht Den Hout, onder deze gemeente, een vreeselijk ongeluk plaats gehad. De 70 jarige vrouw C.v.G. wonende in de Achterstraat, onder de Hoogmis alleen thuis zijnde, heeft vermoedelijk een beroerte gekregen en is daardoor voorover in het vuur gevallen; althans toen de man uit de kerk te huis kwam vond hij zijne vrouw deerlijk verbrand en levenloos aan den haard liggen.

Uit N.B.O.C. 13 september 1868

Den Hout, 7 september 1868. Zeker voerman J.S. was onvoorzigtig genoeg zijn paard van toom en stang te ontdoen, terwijl hij het aan de herberg De Ploeg brood voederde; het dier gespannen voor een z.g. kleikarretje, waarin twee dames, door niets meer in bedwang gehouden, raakt op hol. De voerman klampt zich vast aan een der burries maar moest die op ongeveer 100 ellen afstands loslaten; middelerwijl het paard steeds voorthollende met de poten in een touw wart, onder het voertuig valt en de dames door dien plotselingen

stilstand over het paard heen op den grond gesmeten. Gelukkig zijn, behoudens een ligte kneuzing, beiden nog met den schrik vrijgekomen.

Uit N.B.O.C. d.d. 10 september 1868

Oosterhout, 9 september 1869. Maandagavond had alhier een droevig voorval plaats. Het 13 jarig zoontje van de weduwe L.v.L., als metselaarsjongen werkzaam zijnde aan het huis van den heer A. Oomen, had het ongeluk van een steiger te vallen en zich zoodanig inwendig te kwetsen, dat hij enige oogenblikken daarna den geest gaf.

Uit N.B.O.C. d.d. 28 maart 1869

Oosterhout:, 27 maart 1869. Gisteren-namiddag heeft op de Markt, alhier eene vechtpartij tusschen twee kleine jongens plaats gehad, ten gevolge waarvan een der vechtenden met het hoofd op de keien is gevallen en zich zoodanig heeft verwond, dat men aanvankelijk voor zijn leven vreesde; heden is hij echter buiten levensgevaar.

Barend Johannes Cornelis Weingärtner (deel 1)

fotograaf, tekenaar
en kunstschilder

Door Nico Bekers

Barend Weingärtner (15 mei 1827 - 31 mei 1896) was fotograaf, tekenaar en schilder te Oosterhout. Hij richtte de tekenschool in Oosterhout op, die gevestigd was aan de Braak. In dit eerste deel besteed ik aandacht aan Barend als fotograaf en de tekenschool die door hem is opgericht. In het volgende nummer van de Heerlijkheid zijn tekeningen en schilderijen van zijn hand te bewonderen.

*Barend Weingärtner.
Foto uit 't boek Toekomstig
Verleden*

Barends grootvader Joseph Weingärtner, in 1754 in Luxemburg geboren en in 1822 in 's-Hertogenbosch overleden, was ook schilder. Hij was al 57 jaar toen hij op 30 juni 1812 werd benoemd tot onderwijzer aan het dan net opgerichte 'Stads Instituut voor handteeken-, boetseer-, doorzigt-, bouw- en meetkunde' van Den Bosch. Het was de Franse tijd en de stukken waren in het Frans opgesteld. De school begon met vijftien leerlingen op de zolder boven de stadsarmschool aan de Wolvenhoek en had veel succes. Josephs zoon Henricus, de vader van Barend, was ook kunstschilder.

De Tekenschool in Oosterhout

Vóór 1866 werd er al een aanvraag tot oprichting van een tekenschool aan het gemeentebestuur gesteld, maar pas in 1866 werd die gehonoreerd.

Barend Weingärtner met zijn tekenschool. Foto met dank aan Wim Vermeeren, uit School in Oosterhout

De gemeente ging akkoord en stelde als enige eis dat de onderwijzers aan onvermogenen gratis les moeten geven. De school bestond echter maar kort. In 1869 werd opnieuw een verzoek ingediend om een Handtekenschool te mogen oprichten, nu door Barend Weingärtner, fotograaf, tekenleraar en kunstschilder. De gemeente had nogal wat twijfels omdat 'alhier in de regel dergelijke inrichtingen geen stand houden'. Toch gaf de gemeente toestemming voor het gebruik van een schoollokaal in het centrum van Oosterhout, maar alleen op zondag. Deze keer werden de zaken goed aangepakt.

Er kwamen zomer- en wintercursussen en binnen een jaar liep de school zo goed, dat er zelfs op zaterdagavond lessen moesten worden gegeven.

De leerlingen leerden er handtekenen. Ze werkten naar voorbeelden van de natuur, van gipsornamenten, blokken en huishoudelijke voorwerpen. Na afloop van de cursus kon de leerling kiezen uit verschillende vervolgcursussen, gericht op vakmanschap, zoals rechtlijnig tekenen met tekenbord en tekengereedschap, of op kunstenaarschap, zoals olieverf schilderen of boetseren. De leerlingen kregen vier tot acht uur les per week. Het aantal leerlingen steeg sterk. Hun leeftijd lag tussen de 10 en 18 jaar, de jongsten zaten nog op de lagere school en volgden 's avonds tekenonderwijs, de oudsten werkten al in het vak.

In 1883 kreeg de school, vanwege de enorme toeloop, een eigen onderkomen in de oude marchausseekazerne aan De Braak. In 1888 werd, omdat er grote behoefte aan bestond, een afdeling bouwkunde gerealiseerd in een lokaal aan de nieuw gebouwde school aan de Torenstraat. Er werd twee avonden in de week lesgegeven. Ook hier liep het aantal leerlingen al snel op en ontstonden er huisvestingsproblemen. In de jaren 1910-1920 moesten zelfs leerlingen teleurgesteld worden, omdat er geen plaats voor hen was. La-

Circa 1885, Grote Braak, gezien vanaf de Heuvel in Oosterhout. In het pand links de fotostudio van de Oosterhoutse fotograaf B.J.C. Weingärtner. Het pand deed tevens dienst als tekenschool, waar de voornoemde Weingärtner les gaf. Foto uit 't Toekomstig Verleden'

1885. De commissie van de Oosterhoutse tekenschool, bestaande uit J.C. Huijsers, J. Hollanders en J.H. de Werd. Kabinetsportret B.J.C. Weingärtner. Foto uit 't Toekomstig Verleden. (RAT, 2009)

ter, in 1919, zou uit de tekenschool de ambachtsschool aan de Heuvel in Oosterhout ontstaan. In 1920 werd de tekenschool opgeheven.

School in de Torenstraat waar de afdeling bouwkunde gerealiseerd werd. Foto: collectie HKO.

Barend Weingärtners vader Henricus was ook schilder en schilderde onder meer de Elisabethsvloed en huize Ijpelaar te Breda. Op 12 november 1857 trouwde Barend met Maria Johanna Weijermans, eveneens uit Oosterhout.

'Cartes de visite' van Barend Weingärtner

Barend maakte portretfoto's, maar ook foto's van gebouwen uit Oosterhout. Om te laten zien hoe goed hij fotografeerde, gaf hij zijn toekomstige klanten een 'carte de visite'. Deze 'carte de visite', vanaf ongeveer 1854 in gebruik, bestond uit een afdruk op klein formaat, geplakt op een stukje stevig karton van ongeveer 6,5 bij 8,5 centimeter. Voor het portret werd doorgaans de albuminedruk gebruikt, in die tijd de goedkoopste en gemakkelijkste manier om meerdere scherpe en gedetailleerde afdrukken op papier te maken. Voor het eerst sinds de introductie van de fotografie in 1839 waren er voor een groter deel van de bevolking portretfoto's beschikbaar. Het monteren van de afdruk op karton was overigens noodzakelijk vanwege de neiging van albuminefoto's om 'om te krullen'.

Het was gebruikelijk om niet één afdruk te kopen maar een set van zes tot twaalf stuks, zodat er ook exemplaren uitgedeeld konden worden aan familie, vrienden, kennissen of zakenrelaties. Vaak werden de cartes de visite verzameld in speciale insteekalbums. Ook het verzamelen van portretten van leden van het koningshuis, politici en beroemdheden was een populaire bezigheid van met name vrouwen uit de betere kringen. Een bekende Nederlandse carte de visite-fotograaf was Israël

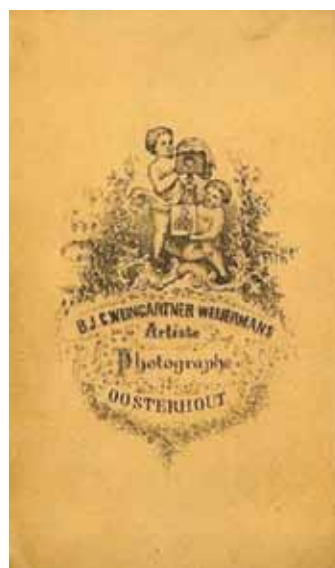

► Kiek. Aan hem is het begrip 'kiekje' te danken. Een carte de visite werd niet enkel voor portretten en afdrukken van landschappen of gebouwen gebruikt, maar ook voor bidprentjes. Niet zelden werd hiervoor een post-mortem portret gebruikt, wat in die tijd vrij gebruikelijk was om de gedachtenis aan een overleden dierbare te bewaren. De carte de visite bood de mogelijkheid om exemplaren te versturen naar familieleden. In de beginjaren van de carte de visite waren de kartonnen ondergrond en achterzijde blanco. Later verscheen summier de naam van de fotograaf onder de foto, al snel gevolgd door een uitvoeriger naamsvermelding of, op de achterkant, zelfs hele reclameteksten van de betreffende fotograaf. Een hoog staaltje typografisch werk was de belettering in goud op zwart of donkerrood, of op een ondergrond in pasteltint. De achterzijden waren hierdoor soms nog gewilder als verzamelobject dan de portretten zelf. Door de concurrentie van de kabinetkaart en na 1900 de andere vormen van fotografie, liep tegen het begin van de Eerste Wereldoorlog de vraag naar cartes de visite sterk terug.

Kabinetkaart

Vanaf 1866 kwam een groter formaat van de carte de visite in trek, de zogenaamde 'cabinet card', 'kabinetfoto of -kaart' of 'kastkaart'. Deze benaming was afkomstig van de kast in de fotostudio, waarin de foto's stonden uitgesteld. De afmeting was ongeveer 11 bij 17 centimeter en de kabinetkaart was iets dikker dan de carte de visite. Deze kabinetkaarten werden meestal eenmaal afgedrukt en pronkten in speciale houders in kasten, op het tafelblad of op de schoorsteenmantel. Evenals voor de carte de visite werden er voor deze kaarten ook speciale albums op de markt gebracht waar achterin enkele pagina's gereserveerd waren voor de oude familiecartes de visite.

Het uiterlijk van de kabinetkaarten vertoonde vanaf 1880 een sterke verandering in kleur- en tekstgebruik. Daarnaast werd de albuminedruk geleidelijk aan vervangen door onder andere de natte collodiumdruk en de gelatinezilverdruk. Het grotere formaat zorgde er tevens voor, dat eventuele gezichtsgebreken of -onvolkomenheden

Op de foto's stonden geen naam vermeld en daarom weten we niet wie deze persoon is. Uit de achterkanten blijkt dat Barend fotografeerde. Cartes de visite collectie J. Broekhoven.

Kabinetkaart van een huwelijksfoto 1870-1880, Groh & Bro, Photographic Studio, Wisconsin. Bron Wikipedia (Public Domain).

duidelijker zichtbaar werden. Fotografen namen om deze reden wel kunstenaars in dienst om foto's te retoucheren door het negatief te bewerken. Als gevolg van de introductie van de fotografische ansichtkaart en de betaalbare Kodak-camera, waardoor men zelf foto's ging maken, nam rond 1900 de populariteit van de kabinetkaart af. De wereldwijde productie van kabinetkaarten zou tot halverwege de jaren twintig van de vorige eeuw blijven bestaan.

Barend maakte niet alleen foto's maar ook tekeningen en schilderijen. In een volgend nummer van De Heerlijkheid krijgt u daar meer informatie over en ook over zijn vader Henricus, die schilderijen maakte.

Louise Smits-Lips en de kinderen A.J.I.M. Smits (staand), Antoinetta en J.J. Smits, gefotografeerd op 01-01-1869 door Barend Weingärtner. Archief Tilburg, foto nr. 101505.

Foto, gemaakt op 7 september 1890 door Barend Weingärtner, van handboogschuttersgilde Sint Sebastiaan, dat zijn 140-jarige jubileum vierde. Archief Tilburg, foto nr. 103576.

Foto van de Kerkstraat, gemaakt op 01-07-1865. Archief Tilburg, foto nr. 102153.

1887. Herbergierster Anna Cornelia van der Maade (Oosterhout 1807-1895) alias Mooie Keetje. Foto B.J.C. Weingärtner, uit 't Toekomstig Verleden.

Op de koffie bij ...

Jan Jolie

Door Ad van Groesen en Martin van Halderen

Directe aanleiding voor dit koffiebezoek is natuurlijk de recente uitgave van het boek 'Vliegtuigcrashes in de Tweede Wereldoorlog in de gemeente Oosterhout', samengesteld door Jan Jolie en Cees Joosen.

Dit historisch schrijven is niet alleen voor de heemkundekring interessant maar ook met het oog op de aankomende herdenking van de 75-jarige bevrijding van Oosterhout. Als gevolg van een dubbele afspraak kan Cees Joosen niet aanwezig zijn bij dit interview. De passie van Jan Jolie (ge-

Jan Jolie is al vanaf zijn jonge jaren in de ban van vliegtuigen. Foto Martin van Halderen

boren in Rijen in 1952) voor vliegtuigen is er al vanaf zijn vroege jeugd. Eind jaren vijftig, begin jaren zestig begint hij met het in een album verzamelen van vliegtuigplaatjes, bij de ouderen onder ons misschien ook wel bekend als de 'Theodorus Niemeyer koffie en thee-vliegtuigplaatjes', genaamd

Vliegende Vleugels. Omdat hij redelijk dicht bij het vliegveld woont, is hij daar als het maar even kan, stiekem, zonder medeweten van zijn ouders. Na de strenge winter van 1963 verhuist het gezin naar de nieuwe wijk West 1 in Dongen. Op de lagere school aldaar leert hij vrienden kennen met dezelfde hobby. Met het zakgeld van f. 1,25 gaan ze wekelijks op de fiets naar Van Broekhoven in Oosterhout en kopen daar voor één gulden de 1:72 schaal modelvliegtuigjes. Van de 25 cent die over is, kopen ze de nodige verf om de vliegtuigmodellen in camouflagekleuren te schilderen. Dat gaat

zo week in week uit. Naarmate hij ouder wordt, sluit Jan zich aan bij de 'Oosterhoutse Lijnbesturing Modelvliegtuigclub' onder begeleiding van Willie Prinsen uit de Loevensteinlaan. Iedere zondag (behalve als het regent) worden er rondjes gedraaid met de vliegtuigjes op het recreatieveld op Seters. Heb je de pech dat je vliegtuigje crasht, dan is het weer terug naar huis om een nieuw vliegtuig van balsahout te bouwen. Nadat de vliegvereniging niet langer toestemming krijgt voor het gebruik van het recreatieveld, valt de club uiteen. Vervolgens richt Jan samen met zijn vrienden in Dongen een club op met dezelfde doelstelling. Doordat de motortjes van de vliegtuigjes nogal kabaal maken, krijgt de club een afgelegen veld in bruikleen van Van den Noort uit Dongen. Hier mogen ze hun eigen keet bouwen met materiaal dat Van den Noort gratis ter beschikking stelt. Deze club bestaat jarenlang, totdat ieder zijn eigen weg gaat. Toch zit het vliegen in Jans bloed. Eind jaren tachtig begint hij met het echte werk: zweefvliegen in het Belgische Weelde. Totdat hij samen met zijn vrouw Els en hun twee dochters Angela en Wendy een huis koopt in Oosterhout en de centen een andere kant uitvliegen dan richting de vliegsport. Door de jaren heen heeft de geschiedenis van de luchtoorlog altijd een grote rol gespeeld in Jans hobby. Met het initiatief voor de oprichting van de Traditiekamer van het vliegveld Gilze-Rijen kan hij zijn ei kwijt in het onderzoeken van vliegtuigcrashes, zowel op het vliegveld zelf als van vliegtuigen afkomstig van het vliegveld. Met de schrijvers van befaamde boekjes zoals 'Vijf jaar Luchtfrent' is er een goed team aan kennis, wat uiteindelijk resulteert in zijn eerste boek 'Luchtgevechten boven West-Brabant en de Biesbosch', dat op 13 mei 2000 in het Biesbosch Museum in Werkendam wordt gepresenteerd. Met de geschiedenis van vliegveld Gilze-Rijen en het vliegen op zich is Jan ook al jaren bezig. Nog steeds doet hij onderzoek en onderhoudt hij contacten met informatiebronnen die met dit onderwerp te maken hebben. Als vliegveld Gilze-Rijen, dat tijdens de bezetting door de Duitsers in gebruik is genomen, wordt gebombardeerd, worden burgers en boeren met karren opgeroepen om de bomkraters te vullen en de startbanen te repareren. Op 19 augustus

▶ 1943 komen Amerikanen vanuit de richting Tilburg om het vliegveld te bombarderen. Het vliegveld wordt echter nauwelijks geraakt, maar Hulten wordt zwaar gebombardeerd, met vele doden en gewonden als gevolg. Het huidige gebouw van de zweefvliegclub is nog uit de Duitse bezettingstijd. De Traditiekamer Gilze-Rijen was in die tijd de officiersmess. Ook de door de Duitsers gebouwde Kompas-compensatieschijf, waar de afwijkingen in het kompas van het vliegtuig worden gecorrigeerd, ligt er nog; er mocht bij de bouw alleen hout en aluminium gebruikt worden. De half-ondergrondse hangars zijn allemaal gesloopt. Jammer, vindt Jan, als oorlogsmonument had er toch minstens een over moeten blijven. Naarmate de jaren verstrijken en de kennis groeit, die Jan samen met Jos van Alphen en Cees Joosen heeft over wat er zoal in Oosterhout aan vliegtuigen is neergekomen, wordt de inzet voor de Traditiekamer steeds minder en het onderzoek naar de luchtoorlog van Oosterhout steeds meer. Maandelijks is er een bespreking bij Jos van Alphen in zijn kelder in Dorst over dit onderwerp. Jan verzamelt steeds meer informatie en Cees en Jos werken die uit. Terwijl Jos veel tijd besteedt aan het interviewen en het op film vastleggen van verhalen van ooggetuigen uit de oorlogstijd, komt er vaak uniek materiaal naar boven. Maar helaas, bij het plotselinge overlijden van Jos in 2015 staan Cees en Jan er alleen voor. Het duurt nog vier jaar voordat ze het boek 'Vliegtuigcrashes in de Tweede Wereldoorlog in de gemeente Oosterhout' kunnen presenteren, wat zeker een eerbetoon is aan Jos van Alphen. Houdt het nu op? Nee, er ligt nog zoveel crashmateriaal uit de tijd van de Traditiekamer en uit de samenwerking met Engelse collega-onderzoekers over datgene wat op dit moment nog aan de orde is. Ditmaal niet met de intentie om een boek te schrijven, want anders moet Jan een andere vrouw gaan zoeken en dat is de hele luchtoorlog na bijna 46 jaar huwelijk, twee dochters en drie kleinkinderen niet

waard. Maar stoppen met die eeuwige vliegtuigjes, dat nooit! Ook Martin heeft nog herinneringen aan de Duitse bezettingstijd. Hij weet zich de Duitse term 'Flak-toren' in verband met vliegveld Gilze-Rijen nog te herinneren, maar hij weet niet waar de afkorting voor staat. Inmiddels weten we dat flak staat voor 'Fliegerabwehrkanone'. Het zopas verschenen boek 'Vliegtuigcrashes in de Tweede Wereldoorlog in Oosterhout' is inmiddels uitverkocht. Waarschijnlijk komt er geen volgende uitgave van. Martin is van mening dat er met de 75 jaar herdenking in het vooruitzicht nog wel veel belangstelling voor zal bestaan. In zijn werkzame leven begon Jan als timmerman in de bouw. Later, na een ernstig ongeluk, werd hij conciërge, vervolgens offset-drukker/reparateur van boeken voor de drie scholen van het Dongemond-College. Totdat bij de gemeente Oosterhout iemand werd gevraagd voor het in kaart brengen van de nog niet op het riool aangesloten panden in het buitengebied van de gemeente. Inderdaad, Jan mocht deze taak op zich nemen. Hierop volgde, wat toen nog in de kinderschoenen stond, het digitaliseren van alle tekeningen, die op last van de brandweer uit alle afdelingen van het gemeentehuis moesten verdwijnen. Met deze klus en het toezicht op de selectieve stadsafsluiting, (beweegbare palen rond het centrum) en het verstrekken van de nodige toegangspassen en ontheffingen, kon hij na veertien jaar trouwe dienst bij de gemeente Oosterhout in 2017 met pensioen.

Tot zover het bevlogen leven van Jan Jolie. Jan en Els, bedankt voor de koffie en de Schotse koekjes en in het bijzonder voor dit interview. We maken er een boeiend artikel van voor ons heemkundebled De Heerlijkheid.

(Alle oorlogsdagboeken van Oosterhoutse inwoners zijn verzameld en gedigitaliseerd om tot een zo volledig mogelijk beeld te komen van wat er zich in onze omgeving allemaal heeft afgespeeld. Deze dagboeken worden naar de heemkundekring gemaïld.)

INTERESSE IN DE OOSTERHOUTSE GESCHIEDENIS?

Regelmatig ontvangen wij schenkingen uit nalatenschap en/of beëindiging van bedrijven of instellingen. Foto's en materialen van derden, zoals o.a. het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV) en onlangs van tuinvereniging Floralia.

De heemkundekring onderzoekt deze stukken op historische informatie, maar er moet ook iets mee gebeuren, namelijk archiveren en digitaliseren. Leuk werk en vooral omdat we dit samen in teamverband doen. Iets

voor u? Dag- en tijdstip kan dan in overleg gepland worden.

Waar? In het Trefpunt van de heemkundekring De Heerlijkheid, ingang parkeerterrein achter Huis voor Erfgoed (Speelgoedmuseum) in de Sint Vincentiusstraat.

Interesse?

Kom eens langs of mail naar:

Jan van Ham: janadje@kpnplanet.nl

Dit laatste deel van 'Historisch belangrijke vondst te Oosterhout' maakt het verhaal over deze teruggevonden triptiek compleet.

Het zal nu ongeveer vijfhonderd jaar geleden zijn dat het drieluk als altaarstuk geschonken is aan de Sint Janskerk te Oosterhout.

Na ruim tweehonderd jaren als afgedaan op een zolder of in een of andere verloren hoek opgeborgen te zijn geweest, straalt het nu weer in volle glorie.

Sinds het Bisschoppelijk Museum van Breda zich over het voor onze regio zo belangrijk erfstuk heeft ontfermd, mogen we het weer bezichtigen in het Stedelijk Museum Breda.

Om het verhaal zo authentiek mogelijk te maken, zijn verschillende teksten geheel of gedeeltelijk letterlijk overgenomen uit beschikbaar informatiemateriaal. Laten we beginnen met de publicatie over de gevonden triptiek, die na vele omzwervingen eindigde in het Stedelijk Museum Breda.

“Enige weken geleden werd de Zeer Eerw. Heer Pastoor van de parochie St. Jan aangenaam verrast door de mededeling van zijn dienstbode, dat zij op de zolder een oud schilderij had gevonden, welk gebeuren de ontdekking zou blijken te zijn van een belangrijke middeleeuwse triptiek.”

Zo begint het verhaal, gepubliceerd in het Nieuwsblad voor het Kanton Oosterhout van zaterdag 28 februari 1948, van dit voor Oosterhout en de St. Janskerk zo kostbare erfstuk. “Dat de triptiek mag blijven leven aan de bron van zijn ontstaan. Moge de medewerking van de diverse autoriteiten dermate zijn, dat deze zeer belangrijke triptiek voor Oosterhout en zijn

geschiedenis behouden blijven”.

Aldus werd het door Jac de Hoog, correspondent van het Nieuwsblad, mooi verwoord.

Vanaf het moment dat de triptiek door Adriana van Dongen en haar dochter Josyne als altaarstuk werd geschonken aan de kerk van St. Jan te Oosterhout, tot het Oosterhoutse kerkgebouw op 20 juni 1648 in handen kwam van de protestanten, heeft de triptiek de Oosterhoutse kerk gediend. In zijn artikel ‘De Sint Jansbasiliek te Oosterhout’ schrijft J.M.H. Broeders (blz. 24): “Het noordelijke zijkoor heeft naar oude traditie het Maria-altaar geherbergd. Het H. Geestaltaar en het H. Kruisaltaar moeten in de transeptarmen gestaan hebben, maar hun onderlinge plaats is onzeker. We vermoeden dat het H. Kruisaltaar in het noordertransept stond, daar het een ‘afdoening van het kruis’ betrof.” (Zie de lijst van in 1652 verkochte kerkmeubelen).

Ervan uitgaande dat dit altaarstuk de geschonken triptiek van Adriana en Josyne van Dongen betreft, heeft de triptiek vanaf de schenking tot de verkoop in 1652 het H. Kruisaltaar gesierd.

Op 15 juni 1648 had de Prins van Oranje, Willem II, bevolen de kerken in de Baronie van alle

▶ katholieke zaken te zuiveren en reeds vijf dagen daarna dus geschiedde dit te Oosterhout onder leiding van de drossaard van Breda en de schout van Oosterhout. Het was weer apotheker Van Loon die ons opmerkzaam maakte op een alinea in het boekwerkje Kerkelijk Oosterhout, blz. 101, luidend: 'In 1652 werd verkocht een altaar van 'd'afdoeninghe van het Cruys'. Dit stuk werd op een openbare verkoping gemijnd door Willem Corneliszoon van Loon.' Hiermee wordt de triptiek van de kerk van Oosterhout vervreemd.

Uit 'Kerkelijk Oosterhout' door G.C.A. Juten, blz. 100 en 101: 'Kerkmeubelen verkocht in 1652. In den eersten, den grooten altaer geteekent, gequoteert no. 1 met de appendentiën van dien mette schllderye van St. Spiritus hiernae genomineert, gequoteert no. 5, sijn respectieve gecocht bij Willem Corneliszoon van Loon voor de somme van 102 guldens en 2 stuivers. Item den altaere van St. Ambrosius mette appendentiën als vooren, gequoteert no. 3 mettet epitaphium van heer Gaspar de Witte, gecocht by den secretaris Willeboirts voor 60 guldens. Item den altaer van St. Anna, gequoteert no. 4, en den altaer van d'affdoeninghe van het Cruys, te samen gecocht by Willem Corneliszoon van Loon, voor de somme van 110 Rijsche guldens.' Willem Corneliszoon van Loon had drie belangrijke objecten gekocht. Het is mogelijk dat belangrijke kerkelijke eigendommen tijdens de verkoop in 1652 op verzoek van de kerk werden gekocht door enkele vooraanstaande en goedbemiddelde parochianen om ze later weer terug te kunnen 'schenken' aan de kerk. "Waarschijnlijk hebben we het aan de rechtschapenheid en stiptheid van geweten van deze heer Willem van Loon te danken dat de triptiek weer in kerkelijk bezit is teruggekeerd." "Na de sluiting van de vrede van Munster op 30 januari 1648 kwam het Oosterhoutse kerkgebouw in handen van de protestanten. De katholieken waren nu genoodzaakt hun kerkelijke diensten te vieren in schuren en andere geheime onderkomens." Uit 'Kerkelijk Oosterhout', in 1909 geschreven door kapelaan Juten, lezen we op blz. 34. e.v.: "In de eerste jaren, (na 1648) kwamen de gelovigen bijeen op twee plaatsen tot het vieren der H. Geheimen, maar door de voortdurende klachten van den predikant moesten zij zich ten laatste met ééne plaats tevreden stellen." Een van deze twee plaatsen was een schuurkerk aan de Ridderstraat. "Zij vergaderden toen in een schuur van het zogenaamde Berselaersslotje."

Het slotje Van Aalst of Bersselaar was een van de vele slotjes die Oosterhout rijk was. Het wordt al in 1435 aangeduid als een gesate. Tekening uit 1729 door C. Pronk in zijn schetsboek. Collectie Rijksprentenkabinet.

Dit slotje heette ook wel Van Aalst en werd door Juten ten onrechte gesitueerd in de buurtschap Ter Aalst, terwijl het aan de huidige Van Duivenvoordestraat stond. Hier moet dus de oude schuilkerk gezocht worden. Juten schrijft verder: "Een adres van den protestanschen kerkeraad in 1698 zegt dat deze kerk, reeds veertig jaren door de katholieken in gebruik, stond 'aen een hoek, waar echter weinig passage is en wat ter zyden van den grooten weg en echter bijna in het midden van dit dorp', terwijl, volgens de katholieken, de weg naar de kerk bij slecht weer onbegaanbaar was." "In de loop der jaren is de kerk te klein geworden, zoodat men genoodzaakt was een andere kapel te openen in de Ridderstraat, waar gewoonlijk de kapelaan dienst deed." Door de katholieken werden verzoeken ingediend om elders een nieuwe kerk te mogen bouwen. De protestantse kerkenraad op haar beurt probeerde dit plan tegen te houden. "Ten slotte werd 30 december (1707) door den Raad des Konings beslist, dat de katholieken in Oosterhout een nieuwe kerk in hout mochten optrekken. In 1710 kon een kerk-schuur, welke in de Kruisstraat (lees: Rulstraat - FvW) was gebouwd, voor godsdienstoefeningen in gebruik worden genomen. In 1712 schreef deken Verhaeren in zijn verslag dat er reeds twee altaren geplaatst waren en dat een derde weldra gereed zou wezen."

In 1726 schreef pastoor (deken) Biestraaten aan de bisschop: "In Oosterhout is een zeer ruime en schoone kerk met drie altaren, maar vooral het hoogaltaar is prachtig voor deze streken." Mogelijk dat dit de drie altaren waren die in 1652 gemijnd zijn door Willem Corneliszoon van Loon. Een van deze drie altaren was 'den altaer

van d'affdoeninghe van het Cruys'. Het altaar dat gesierd werd door de triptiek, geschonken door Adriana en Josyne.

Juten: "In maart 1798 werd een nieuwe grondwet aangenomen. Hierbij werden alle Nederlanders voor de wet gelijk gesteld, en werden afgeschaft alle voorrechten aan stand of godsdienst verbonden. Den 23 april werden daaraan nog eenige artikelen toegevoegd, waardoor aan de katholieken de mogelijkheid werd geopend om in het bezit te komen van de kerken, welke hun vroeger waren ontnomen."

"Eerst in mei 1809 werd de St. Janskerk door koning Lodewijk Napoleon aan de katholieken toegewezen. Op 7 januari 1810 namen dezen de kerk in gebruik." De kerk wordt daarna geheel gemoderniseerd.

"In 1853 mocht de Antwerpenaar J. van Lil voor 1700 gulden alle altaren, 'de rots' en het tabernakel opnieuw schilderen en vergulden, nadat kerk-architect Van der Aa de stalen van zijn marmerverkunstschilderij goedgekeurd had. Enige tijd is het dan stil rond de kerk. Er wordt druk gewerkt aan de totstandkoming van de nieuwe pastorie aan de 'Groenmarkt'. Zij diende ter vervanging van de verafgelegen oude pastorie aan de Ridderstraat, het huidige Beverenslotje. De afstand tot de kerk was zo groot, dat ook in de huiskapel van de pastorie decennialang het doopsel werd toegediend blijkens het dubbele stel doopboeken." (Uit het artikel van Jan Broeders.)

Het is in 1859 dat onder het bestuur van pastoor Adrianus Willems de pastorie verplaatst wordt naar de Markt. Tot dit jaar had de pastoor gewoond in het Beverenslotje aan de Ridderstraat. Al in 1635 werd dit slotje door de pastoor gehuurd en sinds 1695 had hij het in eigendom. Waarschijnlijk stond daar voorheen ook de eerste schuurkerk. Omstreeks 1700 deed het slotje opnieuw enige jaren dienst als hulpkapel.

In zijn artikel in het Kanton van 28 februari 1948 schrijft Jac de Hoog: "Het kan als zeker worden aangenomen dat het paneel op de vorige pastorie, het z.g. Van Beveren slotje, aanwezig is geweest en met de verhuizing van daar naar de Markt in het jaar 1856 mede is overgegaan. Heeft het misschien in de vorige pastorie, die dus vrij ver van de kerk was gelegen, als huisaltaar gediend? Niet onmogelijk. Het ophouden van een eventuele vergunning om in huis de H. Mis te lezen, toen de pastorie vlak naast de kerk kwam, zou een aanleiding geweest kunnen zijn dat de triptiek op zolder

Het slotje Beveren, dat na 1450 waarschijnlijk als boerderij gebouwd werd, onderging in 1740 of 1779 een verbouwing, waarbij het huis met een verdieping verhoogd en tevens verbreed werd. Tot 1859 functioneerde het als pastorie van de St. Jansparochie. Hierna werd het bewoond door enige brouwers, die enkele verfraaiingen in het interieur aanbrachten. In 1974-1976 werd het slotje gerestaureerd. De fraaie ingangspartij is in Lodewijk XV-stijl.

terecht kwam toen het huisaltaar werd opgeruimd." Het is niet uitgesloten dat de schrijver van dat artikel juist heeft verondersteld. Maar het is ook niet onlogisch dat na de mijning in 1652 door Willem Corneliszoon van Loon de triptiek is verhuisd naar de hulpkapel bij de pastorie aan de Ridderstraat. Deze hulpkapel moest al snel verhuizen naar de schuurkerk bij slotje Van Aalst, welke schuurkerk vijftig jaar later weer verhuisde naar de Rulstraat. Het was in deze schuurkerk waar de altaren stonden, waarvan het hoogaltaar zo prachtig was voor deze streken. Hoe dan ook, de triptiek heeft de lijdensweg moeten gaan van vluchten voor geweld en vernietiging. Heeft de weg moeten gaan van schuurkerk naar schuurkerk, van verrotting door vocht en krimpen door de warmte. Het belandde tenslotte als afdankertje op de zolder van een pastorie om uiteindelijk als een paar bij elkaar gespijkerde planken te worden gevonden.

Het Kanton schreef verder in 1948: "Velen zullen zich waarschijnlijk afvragen hoe het toch mogelijk is dat dit stuk zolang verborgen is gebleven, temeer daar ook Pastoor Peeters z.g. toch zeer piëteitsvol was tegenover alles wat verband hield met de geschiedenis van Oosterhout en in het bijzonder met die van zijn parochie. Ook ten tijde van de vorige Pastoor immers moet het altijd op zijn pastorie aanwezig zijn geweest. Dat ze daar niet eerder gevonden werd dan eerst in 1948 moge verwondering wekken, geheel onverklaarbaar is dit echter niet. Het triptiek is na enkele omzwervingen en een eeuw lang zoek te zijn geweest, weer terecht." Maar de tragiek van de triptiek zal nog

▶ tientallen jaren voortduren.

“Zoals reeds gezegd behoeft het geheel zeer dringend een grondige en vakkundige restauratie. Deze zal echter de vele kosten die de kerk reeds heeft, klokken, ramen, enz., niet onbelangrijk vermeerderen. Aangezien dit stuk echter niet alleen voor de betreffende parochie maar voor geheel Oosterhout een historische waarde heeft en bovendien de kunstwaarde niet onaanzienlijk is, zal door samenwerking van verschillende instanties de restauratie tot stand moeten komen.”

“De Heer H. Mertens restaurateur aan het Rijksmuseum te Amsterdam, die destijds ook de Nachtwacht gerestaureerd heeft, toonde zijn persoonlijke belangstelling toen hij enige weken geleden de triptiek op de pastorie bezichtigde. Naar zijn aanwijzing zijn ook reeds enige werkzaamheden begonnen, die op de eerste plaats bestonden in het vastleggen van de verf in de geschilderde gedeelten. Hier wordt niet bedoeld het zeer nauwkeurige en tijdrovende procédé waar hierboven reeds over gesproken werd, maar een spoedbehandeling waarbij een laag was over de gevaarlijke gedeelten wordt aangebracht om zo verdere beschadiging en verlies van de verfschilders te behoeden. De uiteindelijke beslissing inzake de restauratie moet nog genomen worden. Dit zal waarschijnlijk eerst kunnen geschieden als bovenvermelde financiële moeilijkheden zijn opgelost. Moge de medewerking van de diverse autoriteiten dermate zijn, dat deze zeer belangrijke triptiek voor Oosterhout en zijn geschiedenis behouden blijven.” Tot zover het Kanton in 1948.

Bij het Stedelijk Museum Breda zijn veel gegevens beschikbaar over de belevenissen van het schilderij nadat het teruggevonden was. 4 mei 1948, pastoor J. Dekker, voorzitter van het kerkbestuur van de H. Johannes de Doper uit Oosterhout, stuurt een brief naar de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, afd. Oudheidkunde en Natuurbescherming, met een verzoek om een bijdrage in de kosten van restauratie van een schilderij in bezit van de parochie. Hij schrijft: “Het op paneel geschilderde stuk dateert uit de 16e eeuw en stelt voor (...) De verf is in ernstige mate aan het bladderen en er moet gevreesd worden dat, wanneer niet snel wordt ingegrepen, het schilderij als verloren moet worden beschouwd. Hoewel wij nog geen prijsopgave hebben gevraagd, zullen de restauratiekosten zeker dusdanig zijn dat deze onze draagkracht te boven gaan.”

Op zaterdag 11 december 1948 lezen we in het Nieuwsblad voor het Kanton Oosterhout, onder

de kop ‘Triptiek krijgt plaats in gemeentehuis’: “De onlangs in de pastorie van de St. Jansparochie te Oosterhout ontdekte middeleeuwse triptiek vertegenwoordigt een dusdanige cultuur-historische waarde, dat de Rijkscommissie voor de monumentenzorg heeft besloten een bijdrage te verlenen in de kosten van restauratie. Aangezien het in het belang van de geschiedenis van Oosterhout is, dat deze kunstschat voor het nageslacht wordt bewaard, wilde de Raad niet achterblijven en besloot de helft van de restauratiekosten, welke f 1200.- bedragen, voor haar rekening te nemen. Het Kerkbestuur van de Sint Jansparochie wil deze triptiek niet aan de vergetelheid doen prijsgeven en heeft zich reeds in principe bereid verklaard deze kunstschat voor de duur van een vijftiental jaren aan de gemeente in bruikleen af te staan voor de aankleding van het nieuwe gemeentehuis.”

In de documentatie van het Stedelijk Museum Breda treffen we de volgende correspondentie aan. Op 8 september 1950 schrijft E.A. Kuijpers, staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen enz., aan pastoor Dekker, “... dat hij met grote belangstelling kennis heeft genomen van Uw voornemen de onlangs teruggevonden triptiek te doen restaureren. (...) Uit het door mij ingewonnen advies van de Voorlopige Monumentenraad, blijkt, dat deze triptiek van grote historische waarde en culturele waarde is en dat de restauratie van het schilderij zeer wenselijk is. Indertijd werden de restauratiekosten op f 2000.- geraamd. Bovengenoemde Rijkscommissie bericht mij, dat de restaurateur H. Schuuring te 's-Gravenhage, op wiens atelier het schilderij thans aanwezig is, de kosten op f. 800.- tot f. 900.- raamt. Ik verklaar mij bereid om 25% dezer kosten tot een maximum van f. 225.- voor de rekening van mijn Departement te nemen.” Hierna volgt nog een aantal voorwaarden. 10 oktober 1950, de penningmeester van het kerkbestuur van de St. Jansparochie bericht aan het gemeentebestuur van Oosterhout: “Naar aanleiding van de besprekingen gevoerd betreffende de triptiek, dat het kerkbestuur heeft besloten geen geheel afstand te doen van de triptiek. Wel wil het kerkbestuur de triptiek voor 15 jaar afstaan volgens een hierbijgaand concept bruikleenovereenkomst.” Tevens meldt de penningmeester dat in een schrijven van 20 september de subsidie door Monumentenzorg is verhoogd tot circa f 290,-. Op 10 maart 1951 antwoordt het gemeentebestuur van Oosterhout dat zij kunnen instemmen met de betreffende overeenkomst.

Op 12 november 1959 deelt het kerkbestuur mede

Advertentie

Gezondheidswinkel
broeders
Natuurlijk gezond.

- Natuurvoeding inclusief biologisch verswaren
- Dieetvoeding voor o.a. gluten-, suiker- en/of melk vrij dieet
- Natuurlijke lichaamsverzorging en cosmetica
- Homeopathie, vitamines en voedingssupplementen

Fysieke en online winkel!

Keiweg 7 Oosterhout • t: 0162-453223 • w: broedersgezondheidswinkel.nl

Advertentie

Stichting Brabants Museum
Oud Oosterhout

**Terug in de tijd
Hoe woonde, leefde
en werkte de mens
rond 1900**

**Miniaturenpark
en Museum**
**Woonkamer
Ambachten
Roomse Hoek
Schooltje
Drukkerij
Vitrines**

Mooie tuinkamer
voor uw rustmoment
Parkeren gratis
rolstoelvriendelijk

www.brabantsmuseumoudoosterhout.nl
info@brabantsmuseumoudoosterhout.nl
Telefoon: 0162-426815
Bredaseweg 129, 4904 SB Oosterhout

OP ZOEK NAAR EEN INTERESSANTE HOBBY?

De werkgroep Organisatie is op zoek naar leden en uiteraard naar historisch materiaal. De werkgroep is geïnteresseerd in documenten, video's en foto's voor tentoonstellingen, te houden in o.a. het Gemeentehuis, Huis voor Erfgoed en Theek 5. De werkgroep komt elke dinsdagmorgen van 09.00–12.00 uur bijeen in ons Trefpunt.

Kom kennismaken want misschien is dit dé vrijetijdsbesteding die u boeit.

Interesse? Graag even een telefoontje naar **Johan Benneker, tel. 0162 – 456235.**

aan de heren regenten van Huize St. Jozef, dat in de gang van de kapel (van het ziekenhuis) is opgehangen een triptiek voorstellende de H. maagd Maria met Jezus afgenomen van het kruis. In de brief wordt er nadrukkelijk op gewezen dat de triptiek eigendom blijft van de parochie van de H. Johannes de Doper. Tevens wordt vermeld dat de triptiek bij Donatus is verzekerd voor een bedrag van f 15.000,-. De eigendomstelling wordt in hetzelfde document erkend door de regenten van Huize St. Jozef.

Uit Jan Verhulst, 'Duizend en Een Bijzonderheden uit het Oude Oosterhout II', p. 420, Varia uit Oosterhout centrum (1970): "In 1950 werd overeenstemming bereikt tussen de parochie Sint Jan en het Gemeentebestuur, waarbij de triptiek voor een periode van 15 jaar aan de gemeente ter beschikking werd gesteld. Ze werd in het stadhuis opgehangen en bleef daar maar tot 1956. Want de restauratie bleek niet van die aard te zijn geweest, dat het een fraai geheel bleef. En omdat de gemeente niet opnieuw voor de kosten van een tweede restauratie wenste op te komen; temeer ook, omdat van deskundige zijde duidelijk te kennen was gegeven, dat de kunstwaarde ervan zeer twijfelachtig was."

"Het triptiek werd in 1956 overgebracht naar het Sint Jozefziekenhuis. Daar heeft de geneesheer-directeur, Dr. A. Aarts, er in zijn kamer tegenaan gekeken, totdat het in 1965 naar Breda verhuisde; op verzoek van de Heer Kimmel, de conservator van het Stedelijke en Bisschoppelijk Museum, op de Grote Markt in de voormalige Boterhal. Dank zij een tweede minder kostbare behandeling, bevindt het zich momenteel in een redelijk goede toestand." Tot zover uit het boek van Jan Verhulst. Op 20 december 1964 schrijft F. Kimmel, conservator van het Bisschoppelijk Museum aan pastoor Dekker: "Zeer Eerwaarde Heer Pastoor, Naar aanleiding van Uw telefoontje heb ik nog eens over de Triptiek nagedacht. Er zijn 3 mogelijkheden: 1. Opnieuw restaureren en een goede plaats geven in kerk of pastorie. 2. In bruikleen geven aan een daartoe geschikte instelling. Natuurlijk heb ik voor het Bisschoppelijk museum grote belangstelling; een bijkomend voordeel is in dit geval, dat u zich over restauratie niet bezorgd hoeft te maken. Bij langdurig bruikleen zijn die kosten voor ons. 3. Verkopen. Hiertoe is toestemming van de Bisschop nodig. De kans is klein dat u hiervoor toestemming krijgt." Was getekend: F. Kimmel.

23 mei 1965. In een brief meldt Kimmel aan pastoor Dekker, dat het schilderij veilig in Breda is gearriveerd. Het bruikleencontract is in orde bevonden en ondertekend. De conservator hoopt op zeer korte termijn de restauratie te organiseren. 20 januari 1970. In een brief getekend door J.P. Struyk en J.C. Molenaar schrijven dezen aan het bestuur van het Bisschoppelijk Museum het volgende: "Een reeds lang in eigendom van het St. Joseph ziekenhuis zijnde schilderij: Triptiek, voorstellende een kruisafneming met twee vrouwenfiguren aan de zijkanten, is een aantal jaren geleden gerestaureerd en tijdelijk aan uw museum in beheer afgestaan. Nu ons huis intussen is uitgebreid en gerestaureerd kunnen wij dit schilderij wederom een geëigende plaats bieden. Wij zouden het daarom weer gaarne daartoe van U terugontvangen en verzoeken U contact met ons op te nemen ter regeling van de overbrenging van het schilderij."

26 januari 1970 antwoordt Kimmel: "Geacht bestuur van het St. Joseph ziekenhuis, In antwoord op uw brief d.d. 20 januari 1970 delen wij u mede, dat u vermoedelijk over onjuiste inlichtingen beschikt. Het door u bedoelde schilderij is naar mijn beste weten nooit eigendom geweest van het St. Joseph ziekenhuis, maar heeft daar wel enige tijd als bruikleen gehangen." Hierna volgen nog wat argumenten van het hoe en waarom. In de brief schrijft de conservator dat de restauratie inmiddels is beëindigd en het schilderij sedert enige tijd in het Bisschoppelijk Museum wordt geëxposeerd. Op 18 maart 1982 vraagt ene zeergeleerde heer G. Passemiers om een foto met al de gegevens die betrekking hebben op de triptiek. Hij schrijft: "Ik maak een studie over de Vlaamse schilder, Goossen (Goswin) van der Weyden (1465 – na 1538) die voor de Abdij van Tongerlo, zijn leven lang, heeft gewerkt."

Kimmel antwoordt op 5 januari 1983: "Wat uw vragen betreft het volgende. Sedert de herontdekking van het triptiek in februari 1948 heeft het tot 1965 een bijzonder enerverend leven geleid van, slechte, bruiklenen en restauraties. Sedert 1965 berust het onder mijn beheer in het Bisschoppelijk museum, waar het geëxposeerd is." Tot zover de bij het Stedelijk Museum Breda berustende gegevens.

Wat een gang van smart heeft deze triptiek geleden. Het begint met de Piëta, de wenende moeder

met haar gedode zoon op schoot, en dan de smart van de schenkers. We lezen dat dit prachtige schilderstuk met regelmaat in een verloren hoek belandt, ongeschikt bevonden, niet meer nodig, wordt afgestoft bij gebrek aan beter om dan toch weer op een pastoriezolder terecht te komen.

Uiteindelijk wordt het vele eeuwen later gevonden en min of meer op zijn emotionele en kunstzinnige waarde gewaardeerd. Ondanks deze waardering wordt er toch nog wat mee gerommeld. Een laagje was als eerste bescherming of restauratie? Dan krijgt het op verschillende plaatsen tijdelijke huisvesting, gelijk indertijd de schenkers van de triptiek. Om na wat touwtrekken uiteindelijk op de plaats terecht te komen waar het, na een goede restauratie en misschien rehabilitatie, ook thuis hoort. Dicht in de buurt van Hem die niet straft of beloont maar waardeert en vergeeft. Wat een tragiek in deze triptiek.

Eindelijk eerherstel voor de treurende/wenende moeders, wat zou het mooi zijn als we een dag hebben met aandacht voor wenende moeders. Zou de zaterdag na Goede Vrijdag hier geschikt voor zijn? Een idee misschien?

Het drieluk is momenteel te bezichtigen in het Ste-

delijk Museum Breda, in de Collectie van Stichting Bisschoppelijk Museum. Dit is een verzameling afkomstig uit kerken en kloosters van het bisdom Breda, aangevuld met aankopen en legaten. De triptiek is nog steeds eigendom van de Oosterhoutse St. Janskerk, nu Catharinaparochie.

Bronvermelding / verantwoording

Als informatiebronnen voor deze epiloog heb ik gebruik gemaakt van het boekje 'Kerkelijk Oosterhout', geschreven door kapelaan G.C.A. Juten (1909, uitgegeven in 1910) en van 'De Sint Jansbasiliek te Oosterhout', geschreven door J.M.H. Broeders (Jaarboek De Oranjeboom 1978). Hierbij mag zeker niet onvermeld blijven wat over de geschiedenis van Oosterhout, in de breedste zin van het woord, vermeld is in: Jaarboek van Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda De Oranjeboom (o.a. Jaarboek 2002 over slotjes Beveren en Van Aalst)

Met grote dank aan Amanda Elshout, verbonden aan het Stedelijk Museum Breda, Hans Sprangers, historisch onderzoeker Stadsarchief Breda en lid van heemkundekring De Heerlyckheit Dongen, Jan Buiks en Simon Burggraaf van heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout, e.v.a.

Koos van de Gevel (1932-2019)

Eind augustus bereikte ons het droeve bericht dat ons oud-lid Koos van de Gevel op 86-jarige leeftijd is overleden.

Voor heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout heeft Koos van de Gevel veel betekend. Begin jaren '80 werd hij lid van de heemkundekring, waarna hij in januari 1986 als vice-voorzitter plaats nam in het bestuur van de kring. Omdat ook de functie van penningmeester vacant was, en het er niet naar uitzag dat deze vacature snel ingevuld zou worden, nam Van de Gevel vanaf april van dat jaar ook deze functie op zich. Hij was uiteindelijk voor een periode van bijna 12 jaar, tot en met 1997, actief als bestuurslid.

Koos van de Gevel werd op 25 augustus 1932 geboren in Eindhoven en overleed op 14 augustus 2019 in Oosterhout, waar op 22 augustus de crematie plaatsvond. Hij laat zijn vrouw Frannie, met wie hij 58 jaar getrouwd was, kinderen en kleinkinderen achter.

Oosterhoutse Straatnamen (7)

*Dijken in de zandgebieden
van de Baronie*

Door Christ Buiks

In deze aflevering zullen we de Oosterhoutse dijken eens onder de loep nemen. Wie tegenwoordig aan een dijk denkt, ziet een polderlandschap voor zich met een rivier, waarlangs een verhoogde weg ligt: de dijk die dient om het water van de rivier binnen de bedding te houden.

In de zandgebieden van de Baronie komen echter ook honderden dijken voor. Dit zijn andere dijken dan die in alluviale gebieden, zoals in de Oosterhoutse polders. Zij liepen meestal van het ene gehucht naar het andere door de heide en waren wat hoger dan de omgeving. De aanleg van dijken in de zandgebieden werd per ordonnantie van Prins Willem III in 1699 geregeld: "... door de heyden en vroenten van de eene plaats na de andere linierecht/ voor soo veel sulks bequaemelijk kan geschieden/ op te werpen, te maken en wel tonnerond te leggen, breede, ruijme wegen, heijrbanen of Deijken ter hoogte van vier voeten en breete van twee roeijen en aen beijde de zijden met bequaeme slooten." ¹

De dijken moesten dus 2 roeden breed worden, dat is 11,2 meter, en 4 voeten hoog, circa 1,10 meter. Ook de beplanting werd geregeld: langs een dijk mochten de boeren bomen planten, bij voorkeur eiken, berken en elzen. De houtopbrengst was half voor de heer als ze de jonge boompjes van de rentmeester hadden betrokken. De zuidkant van de dijken mocht niet beplant worden,

omdat de weg dan niet goed kon opdrogen in de zuiderzon.

De ordonnantie van 1699 was waarschijnlijk een herhaling van een oudere bepaling. Een dijk zoals hier ontworpen werd, was bijvoorbeeld de Eikdijk, de verbinding van Oosterhout met het zuidelijk ervan gelegen kerkdorp Dorst. Over de Eikdijk stroomde in de 17e eeuw het water van het gebied ten oosten ervan naar het westen, richting Vuchtpolder en Mark. De dijk was hierdoor in de winter vrijwel onbegaanbaar, waardoor de overledenen uit Dorst niet naar het kerkhof konden worden gebracht. Dit type dijken kon volgens een vrij recht tracé worden aangelegd, omdat ze door onontgonnen heidevlakten liepen. De aanleg van dijken langs de rivieren en rondom polders, de 'echte' alluviale dijken dus, begon in Oosterhout misschien in de 12e, 13e eeuw. Veel relatief kleine gebieden kregen een aparte omdijking, bijvoorbeeld de Vijftig Bunder. Deze alluviale dijken waren meestal allesbehalve recht, omdat een rivier bochtig was

Boerderij aan de Groenendijk 40-44. (Foto: collectie Regionaal archief Tilburg, HKO).

en de polders kromme grenzen hadden. Oudste vermelding van een dijknaam in de hele Baronie stamt uit het jaar 1349: den Gronendyck te Oosterhout, de huidige Groenendijk op Oosteind.

Hieronder volgen eerst de dijken van Oosterhout en de Polder, daarna van de kerkdorpen.

De Eikdijk met de boerderij 'Rust roest, Arbeid adelt' van Louis Huijben. De boerderij is in 1969 gesloopt. (Foto: Harrie Tielemans, HKO)

Eikdijk

De Eikdijk, met een eerste vermelding in 1606: Eyckdyck (R290, f142), werd boven al genoemd. Waarschijnlijk sloot deze straat in Oosterhout aan op de Bouwlingstraat en de Tilburgseweg. Deze weg moest in 1735 opgehoogd worden met de aarde die uit de sloten ernaast gegraven moest worden. De weg moest goed 'tonrond' gelegd worden, zodat het regenwater meteen naar de sloten kon lopen. In totaal werd hij 2½ voet opgehoogd, dat is ongeveer 75 cm. Men had, zoals hiervoor al vermeld werd, namelijk veel last van het water dat uit de ten oosten van de Eikdijk komende vlakke over de weg heen spoelde (OA 16, f19v en OA 1238). Dat die weg noodzakelijk verhoogd moest worden, blijkt uit klachten van de inwoners van Dorst dat zij door het overstromende water hun doden haast niet naar het kerkhof van Oosterhout konden brengen. In 1753 wordt verklaard dat de Eikdijk van alle oude tijden is geweest 'den Lykdyk' van Dorst naar Oosterhout en dat de 'Eykdijk' altoos is geweest een seer lage weg leggende gemeen met de heyde ten oosten en westen ervan, dog op veele plaatsen veel lager als de heyde aen wederzyde' (OA107). Eikdijk komt in de Baronie ook weleens als soortnaam voor en onder Bavel lag eveneens een toponiem Eikdijk (OA 107).

De Koningsdijk, een opname van Cor Huijben uit 1998. Foto collectie HKO.

Koningsdijk

De Koningsdijk, genoemd in 1422: sConinx's dike (ND12006, f202) liep van Oosterhout-centrum naar Vrachelen. Konings is hier mogelijk een familienaam. In 1355 wordt te Breda ene Jan Koninx genoemd.² In Oosterhout komt in 1422 Aert Coeninx voor (ND 11006, f73). In 1444 wordt hij nogmaals vermeld, dan wonend op Vrachelen: Aert sConinx

(R256, f52). Zeer oude vermeldingen komen van onze zuiderburen: in Ieper wordt in 1326 ene Jan de Coninc vermeld en in Kortrijk in 1352 Jacob Conincx³. Een oude vermelding van een zogeheten Koningsstraat komt uit 1338: publica strate regia que vulgo dicitur konyngestrategie⁴. Dit was een straat van de koning, net als de sHeren straten in de Baronie van de heer van Breda waren. In Lommel wordt ook een Koningsstraat vermeld: de betekenis van Koningsstraat zou daar hetzelfde zijn als Heerstraat (dat is niet hetzelfde als een sHeren straat, maar een legerstraat, een brede straat). In de Sachsenspiegel uit circa 1225 wordt een Koningsstraat als volgt omschreven: 'Des küniges strâze sal sin alsô breit, daz ein wagen deme andern gerûmen muze.' De koningsstraat moet zo breed zijn, dat een wagen een andere voldoende ruimte kan geven. De Koningsdijk tussen Middewijk en Vrachelen zal niet zo'n belangrijke weg geweest zijn als de officiële Koningsstraten, waarvan de bekendste Parijs verbond met het Russische Novgorod⁵. Volgens Van Mosselveld kan de straat zijn naam danken aan een huis 'Conincrijc' op Vrachelen⁶. Dat is inderdaad mogelijk. Maar ook een familienaam Konings is goed te verdedigen.

De Rechte Dijk...

... in 1415 Rechten Dyc genoemd (G, f31v), verbond Oosterhout met Geertruidenberg. Het is een dijk die water tegenhoudt. Deze dijk loopt immers tussen de Oosterhoutse Polder en de Willemspolder. Maar hij ligt niet evenwijdig aan een rivier, maar eerder loodrecht erop. Hij lijkt dus meer bedoeld als 'zidewende', een dijk die het van oost naar west over land stromend water moest keren. Ook was de Rechte Dijk niet recht. Waarschijnlijk was het een dijk die men van rechtswege moest volgen om de tol niet te ontduiken. 15 januari 1399 geeft hertog Albrecht namelijk aan het stadsbestuur van Geertruidenberg opdracht aan de Brabantse grens door versperringen het verkeer buiten de 'rechte heerstrate' het ontwijken van 's graven tol te beletten, want 'van outs duer onsen lande van den Grooten Waerde in Zuyt Hollant tot Bredawaert uut een ghemeen duertocht geweest heeft duer onse stede van sinte Gheerdenberghe daer onse voirvordere ende wij onse tolen altyt gehadt hebben'⁷. De hertog had dus een tol in Geertruidenberg en men mocht die niet ontduiken door over binnenweggetjes te gaan rijden. In Belgisch Brabant mochten in 1568 de inwoners van de buitenstad die klein gehuisvest waren, geen konijnen en ganzen meer houden in de rechte

straten⁸. Aan de oostzijde van de Mark, onder Ulvenhout en Strijbeek was ook een Rechte Straat bekend, evenals te Turnhout (1550), Minderhout (1467) en Hoogstraten (1455)⁹. Ook in Riel wordt in 1613 een Rechtestrate genoemd (Breda820, f70v). In Poppel wordt in 1742 een Rechten dyck genoemd¹⁰. Recht heeft waarschijnlijk dus geen betrekking op het tracé van de weg maar op het van rechtswege verplichte karakter om deze weg te volgen (ter voorkoming van tolontduiking). In de keuren van Turnhout (1550) wordt bepaald dat de schapen niet door een akkerstraat gestouwd mochten worden, maar door 'die gerechtighe heerstraat'¹¹. Een Rechtestraat zou gelijk staan met de Heerstraat, de belangrijkste doorgaande weg¹² (een Heerstraat is geen 's Herenstraat). De Rechtendijk was in elk geval allesbehalve recht; hij liep duidelijk krom (zie bijvoorbeeld de kaart van Ketelaar). Leenders vermoedt dat hij in oorsprong

De Effentweg (bij de Veerseweg, rechts) in de sneeuw. Gefotografeerd door Lena Jansen. Deze weg werd vroeger waarschijnlijk ook Effentdijk genoemd. (Foto HKO).

wel recht was¹³. Hij geeft als oudste vermelding 1435, maar in 1415 wordt hij dus al genoemd (zie boven).

Effentdijk

Nu we toch in de Oosterhoutse Polder zijn aanbeland, zullen we enkele andere dijken die hier lagen, bespreken.

De Effentdijk, genoemd in 1445 (R256, f61) is mogelijk gelijk te stellen met de Effentweg. Effent is een gebiedsnaam. Het woord effe is een boomnaam die waarschijnlijk op de taxus betrekking heeft. Effent is een zogeheten collectief: het suffix -t geeft aan dat er meerdere exemplaren van die boom stonden. Als we effe voorzien van een uitgangs-t ontstaat er effent. Dan moet er in dit

woord nog een -n zijn ingeschoven om tot effent te komen, maar dat is goed mogelijk. De Effentdijk werd waarschijnlijk ook wel Effentbunderdijk genoemd. De Hekkendijk in de polder wordt voor het eerst vermeld in bronnen in het jaar 1765 (P1321, f42). Deze weg liep evenwijdig met de Bovenste weg, een paar honderd meter ten noorden ervan. De Bovenste weg was een andere weg dan die tegenwoordig zo genoemd wordt. De oude Bovenste weg lag net ten noorden van het kasteel van Strijen, de nieuwe ten zuiden ervan.

Hekkendijk. De Hekkendijk zal genoemd zijn naar een hek dat deze dijk afsloot. In het verleden stonden er tientallen hekken of vekens op de wegen om het binnendringen van vee in de akkers te voorkomen.

Bij het gebied de Vijftig Bunder lag de **Nieuwe Dijk**, die al in 1681 vermeld wordt als 'den Nieuwen Dyck' (ND12391, f19). De **Rietdijk** in de Polder werd in 1623 aangeduid als den Riedijk (R295, f178v), een dijk waartegen riet groeide. De **Vijftigbunderdijk** verschijnt in het jaar 1435 als Vijftich Buenderdyc (P1255, f78v). Hij lag uiteraard bij het gebied de Vijftig Bunder en was identiek met de Effentweg. De **Visserdijk** wordt al in 1430 genoemd als Vischuysdijk (ND11870, f9), dus de dijk bij het Vishuis. Dat was een huisje in de polder waar vis die in de ondergelopen gebieden van de polder (na de Elisabethsvloed van 1421) gevangen werd, verkocht werd. Tegenwoordig een weggetje, fietspad van zuid naar noord, net ten noorden van het Kasteel van Strijen ofwel de restanten ervan, de Slotbossche Toren. De **Zanddijk** in de Polder was ook een weg ten noorden van het Kasteel van Strijen, een deel van de Effentweg. In 1878 was hij 330 meter lang en 9 meter breed. Oudste vermelding: 1379 aenden Santdyc¹⁴. Blijkbaar was het een dijk aangelegd

Een foto uit 1976 van de Berkdijk in de Willemspolder op Oosteind Bij de ruilverkaveling van de Willemspolder is deze weg verdwenen (Foto: HKO, repro door Cor Huijben, 1990)

met zand. Kwam dit zand bijvoorbeeld uit de Katjeskelder? En werden de andere dijken in de polder vooral aangelegd met klei? **Oosteind** was bijzonder rijk aan dijken.

De **Berkdijk** wordt in 1568 voor het eerste genoemd in de bronnen: den Berctdyck (R278, 207v). Deze dijk heet naar het gebied de Berkt, een plaats waar veel berken bij elkaar stonden.

De **Hoge Dijk** was een weg van de brug over de Donge naar de Duiventoren. Hij wordt al in 1422 vermeld: opten Hoghendyc (ND11006, 70), oorspronkelijk een dijk die het water van de Donge keerde. Tegenwoordig ligt deze dijk niet veel hoger dan het omliggende land en loopt voor een gedeelte van het traject niet ver van de Donge. Deze weg vormt een deel van de grens van Dongen met Oosterhout. Het zuidelijke deel van de Hoge Dijk heette de Groenstraat.

De **Dongedijk** is een echte alluviale dijk langs de Donge. Dat riviertje heeft een naam die betekent 'Aa bij de donk', waarin aa een algemene, vroegmiddeleeuwse waternaam is en donk 'een verhoging in laag, vlak gebied'. Met donk zou hier Raamsdonk (1273 Dunc) bedoeld kunnen worden, een plaats waar de Donge langs stroomt. De oudste vermelding van Dongedijk stamt uit 1435: den Donghen diick (P1255, f33v).

De **Groene Dijk** wordt, zoals boven al genoemd, reeds in 1349 vermeld als 'den Gronendyck'. Groene wegen en straten komen veelvuldig voor. Meestal zijn het weggetjes in de dorpsakker, die groen afstaken tegen het geploegde land, maar ook kunnen het wegen zijn die naar een groen gebied lopen, zoals hier naar de Willemspolder. Bij de Groene Dijk lag een haven aan de Groenedijksevaart (aangelegd in 1675), van waaruit goederen op de Donge konden worden verscheept. Het **Hermansdijkske**, in 1422 genoemd: Hermans dycsken (ND11006, 243). Het was een dijk bij het gebied de Garenstrik. Deze dijk werd aangelegd door ene Herman of een familie Hermans. Vgl. circa 1430 Gheen Hermans¹⁵; 1435 Heyn Hermans (P1255, f32).

Een andere dijk wordt in 1624 vermeld: Willem Jacobsdijk (P1259, f126v), een dijkje aangelegd door genoemd persoon rond zijn eigen landerijen? De **Kadijk** op Oosteind lag bij de Oorden. Een kadijk is een zomerdijk, een dijkje dat het water in de zomer kan keren.

De **Kerkendijk** komt voor het eerst, en het laatst, voor in 1624: den Kerckendijck (R295, f226). We weten niet waar die lag, mogelijk bij het Kerkenland.

De **Kijldijk**, 1506 Kyldycxken (R263, f110), is genoemd naar het gebied de Kijlen. In het Middelnederlands betekent Kile 'wig, homp, brok'.¹⁶ Inderdaad bestaat dit gebied uit wigvormige percelen. Bij de ruilverkaveling is deze dijk gedeeltelijk verlegd.

De **Kraanschotsedijk**, genoemd in 1412: aenden Craenschootschen dyck (Cartularium Karthuizers van het Holl.Huis, 2, f78), dankt zijn naam aan het gebied het Kraanscot. Schot staat voor 'beboste hoek grond, uitspringend in moeras' en kraan is de middeleeuwse naam voor de kraanvogel. Lemaire schrijft over de kraanvogel: "De Europese kraanvogel is een imposante vogel, groter dan de reiger en zelfs de ooievaar. Hij staat net als zij hoog op de poten, heeft een slanke, sierlijk gebogen hals en een vrij lange snavel, hoewel korter dan die van de ooievaar. Hij is overwegend leigrijs gekleurd met enigszins zwarte, afhangende staartveren en een rode plek op de kruin, die pas van dichtbij zichtbaar is. Hij vliegt met een langzame en krachtige vleugelslag en gestrekte hals. Zijn voedsel bestaat uit insecten, sprinkhanen, muizen, kleine vogels en planten. Zijn biotoop zijn moerassen, moerassige heiden, hoge venen en toendra; zijn nest ligt op de grond, liefst omgeven door water of moeras. Hij broedt in Scandinavië, Noord-Rusland en Siberië en overwintert in Zuid-Spanje, Noord-Afrika en Oost-Afrika (Ethiopië, Soedan). Buiten het broedseizoen trekt hij rond in grote groepen. In voor- en najaar komt hij op de trek ook over Nederland. Hij maakt een trompetterend geluid dat klinkt als 'kroek' of 'krr', waaraan hij ook zijn naam heeft te danken."¹⁷ Dat laatste wordt bevestigd door Eigenhuis: "Algemeen worden de namen voor deze luidruchtige vogelsoort opgevat als geluidsnabootsing. Opvallend is de aanwezigheid van de r in alle namen, welke goed overeenkomt met de rollende klanken in balts- en vluchtroep (...)

Mogelijk is het oerwoord voor kraanvogel heel oud en ligt het aan de basis van niet alleen de indogermaanse talen maar ook andere niet-indogermaanse talen."¹⁸ Kraan zou men ook kunnen beschouwen als een familienaam. Vgl Thijs wylen Thomas Craen in Schynmaer, 1336 (ND 4631). Maar schotnamen worden vrijwel niet samengesteld met persoonsnamen en juist wel met diernamen.

► De **Meestersdijk** (1430 sMeestersdyck, ND11870, f9v) was genoemd naar de meester van Chantraine van de Johanniers. Chantraine was een plaatsje in België waar de balije van deze orde was gevestigd. Zij bezaten grond in de polder. Vgl Peeter Hein Meester Aerts soens erve, by de IX buenre,1422 (ND11006, post 47). Dat deze man meier werd genoemd¹⁹, is niet juist: wel kende Oosterhout een meier van Thorn. Er lagen op Oosteind nog een Nieuwe en een Oude Dijk, die beide al in de 15e eeuw vermeld worden. De **Nieuwe Dijk** lag in het gebied de Kijlen. De **Rijsdijk** komt al voor in archieven uit 1384 (Cartularium Karthuizers I, f1). Hij kan zijn naam danken aan een gebied de Rijs, dat in de Willemspolder lag. Men zou ook kunnen denken aan een dijklichaam dat opgebouwd werd met rijshout. Rijshout zijn takken van wilgen of berken. Bij de ruilverkaveling is de Rijsdijk recht getrokken.

De **Willemsdijk**, genoemd in 1430 Willemsdyck, in Craenschot (ND11870,f9v) zal hetzelfde zijn als de Willemsweg, die mogelijk genoemd is naar Willem Jacop Heymans. Hij verkocht de Willemsweg aan de Karthuizers en de gegoede boeren in de Willemspolder.

In Dorst lagen ook enkele dijken. De **Akkerdijk** aldaar komt in 1480 voor het eerst voor: opten Ackerdyc (R260, f20). Deze dijk moet identiek zijn met Akkerstraat, die in 1529 voorkomt als: die Ackerstraet (R267, f11v). En ook werd dit straatje genoemd de Gemene Akkerdijk, de Gebuurakkerdijk en de Gemene Akkerstraat. Het was en is een straatje in de Dorpsakker, kortweg de Akker te Dorst. Dit gebied lag ten zuidwesten van Dorst. Het was enkele tientallen hectaren groot.

De **Bunderdijk** in Dorst liep naar het gebied de Bunders aldaar. De **Groene Dijk** zijn we boven al tegengekomen op Oosteind, maar ook Dorst kende een Groene Dijk: 1531 den Gronen Dyc (R267, f13v), wel gelijk te stellen met de Groene weg en Groenstraat.

Op **Den Hout** en **Steehoven** lagen behoorlijk veel dijken. De **Bergsedijk** was de weg van Made naar Geertruidenberg, Den Berg. De naam komt pas in 1575 voor het eerst voor: den berchsen dyck (R281,f9v). Mogelijk was deze weg ooit de vervanger geweest van een ouder exemplaar: de **Oude Dijk**, die alleen in 1628 genoemd wordt

(R297,f43). Ze lagen in elk geval dicht bij elkaar.

De **Bouwensdijk**, in 1435 voorkomend als Godert Bouwensdyck (P1255, f23), was blijkbaar een weg genoemd naar Godert Bouwens. Mogelijk wordt met Bovendyck uit hetzelfde jaar 1435 ook de Bouwensdijk bedoeld (P1255, f14v). In 1581 wordt **Den Dyck van der Heyden** genoemd (R282, f167). Met de Dijk van der Heiden kan het Terheijdensspoor bedoeld zijn. De **Nieuwe** en **Oude Dijk** zullen bij elkaar gelegen hebben. In 1502 komt den Nouwen Dyck (= Nieuwe Dijk) voor (R263, 32), terwijl de Oude Dijk pas in 1472 verschijnt (R258, f79). Waar de Oude en de Nieuwe Dijk lagen, is ons nu onbekend.

Faas Martensdijk, voorkomend in 1612 als Faes Martensdyck (R293, 30), is duidelijk genoemd naar de maker van de dijk. Deze weg werd ook wel kortweg Faassendijk genoemd. Hij droeg ook wel de naam Martensdijk. Misschien werd deze dijk aangelegd om te voorkomen dat het water van de Houtse Akkers naar de Zeggepolder liep. De **Galgdijk** op Steehoven is genoemd naar de Bergse galg, die zoals bijna altijd aan de grens van het territorium van een stad stond, in dit geval de westgrens. In 1574 wordt deze genoemd den Galchdyck (R280,f47v). Die galg wordt al in het jaar 1325 vermeld: "Voert soe tughen si op haren eer dat de ghalge driewarven afghouwen was ende dat beide, ghalghe ende dieve, gesleypt waen van sheren wegghen ende van sheren lieden van Breda tote over den dyc int graefscap van Hollant ende alsoe dat daer nu enghene ghalghe meer en steet, mare si steet nu int graefscap van Hollant" (Cerutti, I, p.124). De galg werd dus ten onrechte door lieden uit Holland op Brabantse bodem opgericht. Geertruidenberg hoorde vanouds onder Holland.

De bekendste dijk van **Den Hout** is wel de **Haaksdijk**, tegenwoordig Haasdijk genoemd, die de verbindingsweg met Made vormt. Reeds vermeld in 1422 als Haexsdijc (ND12006, 404). Deze dijk dankt zijn naam aan de familie Haak. Genoemd naar Gheldolf Haak: 1277 Geldulphus Haec. Verder komen voor o.a. 1325 Jan Haec en 1327 William Haec²⁰. In 1328 wordt genoemd: au lieu con dist haets²¹ (lees: Haecs). Vgl. voor de familienaam Haak verder: 1415 Corstin Haex, Heynric Haex, Jan Haex, Wouter Haecs (G, 208, 40, 4, 274). Zie over de Houtse familie Haaks Jan Buiks²².

De **Hondsdijk** komt slechts tweemaal voor in

► de bronnen, beide daterend uit 1409. De ligging van deze dijk is onbekend. Hond duidt meestal op iets slechts, onvruchtbaars, of in het geval van een dijk op slechte begaanbaarheid met veel kuilen. Er bestond ook een familienaam De Hond: 1415 Gherijt die Hont; Gherijt Willems soen, die men heyt die Hont; Jan die Hont; Peter Honts (G, 41, 408, 41, 345). Welke weg met Hondsdijk bedoeld wordt, is niet duidelijk. De Hondstraat op Vrachelen?

De **Mosterdijk** op Steelhoven komt in 1707 voor als *Mosterdycck* (R313,1v). Mosterd kan een nevenvorm zijn bij mutsaard, mustert. Dan een dijk gemaakt met behulp van takkenbossen. Vgl. *Mosterdijk* in het Land van Heusden en Altena.²³ Mosterd kan ook een familienaam zijn. Op Den Hout vinden we ook **Neisendijk**, in de 15e eeuw geschreven als *Neysen dyck* (Cart. Karthuizers 2, f7). Neisendijk moet het eerste deel van de straat van Den Hout naar Steelhoven zijn. Hij liep ongeveer evenwijdig met de Koeweidestraat. De Neisendijk is op een gegeven moment een onbelangrijk pad geworden terwijl de Koeweidestraat juist belangrijk werd. Een dijk is, zoals boven al omschreven werd, een waterkering of een wat hoger liggende weg door moeras of heide, hier waarschijnlijk het laatste. Neisen, Nijsen, De Nijs, Nijssse, Nijssen zijn familienamen. De vorm De Nijs kwam in 1947 nog met zestien vertegenwoordigers in Oosterhout voor.²⁴ De Neisendijk was een leen, waarop door de leenman tol werd geheven. Vgl. 1344 Gorys Neyse²⁵. Vgl. 1439 wordt Cleys Neesen Gheritssoen genoemd te Geertruidenberg (Cart Kart. II, p. 280). De **Steelhovensedijk** komt voor het eerst voor in het jaar 1430: den Steeloofsche dyck (ND11870,f8). De naam komt uiteraard van het gehucht Steelhoven, welke naam ontstaan is uit Steelo, ofwel Steenlo, een open bos waar stenen gevonden werden, mogelijk Romeinse. Deze weg is het noordelijke deel van de verbindingsweg tussen Den Hout en Steelhoven.

De **Witte Dijk** vormde de grens tussen Terheijden en Den Hout. De oudste vermelding dateert uit 1435: 'eenre wegen geheyten den Witten wech' (waarin wech veranderd is in dyck) (P1255, f23v). Zwarte Dijken komen meer voor dan Witte Dijken. Onder andere in Teteringen in de Vucht lag een Zwarte Dijk, onder Sprang-Capelle een Witte Dijk. Zou de Witte Dijk zijn naam danken aan een afwijkende kleur ten opzichte van de meer voor-

komende Zwarte Dijken? De Witte Dijk lag op de grens van Oosterhout en Terheyden, die tevens de grens is tussen de laaggelegen Zeggepolder en de hogere gronden van Den Hout. Wit omdat de dijk opgeworpen was van wit zand, in tegenstelling tot de Zwarte Dijk onder het naburige Teteringen, waarvoor men mogelijk moer uit de directe omgeving aldaar gebruikte?

Op Vrachelen lag de boven al behandelde **Koningsdijk**: dit was de verbindingsweg tussen Oosterhout en Vrachelen. Verder lagen hier weinig dijken. Een oude dijk hier is nog wel de **Zanddijk**, in 1411 vermeld als den Sandyck (Cart. Karthuizers 1, f32v). Welke weg hiermee bedoeld wordt, is geenszins duidelijk. Met de naam Zanddijk werd ook een perceel in de dorpsakker van Teraalst aangeduid. Zou de Zanddijk dan een weg zijn tussen Vrachelen en Teraalst, waaraan het genoemde perceel lag? De huidige Pannenhuisstraat? (Zie voor afkortingen en literatuur deel 1)

Bronvermelding

- 1 BHIC, Collectie Cuypers van Velhoven, nr. 574, punt 4
- 2 Cerutti I, p. 233
- 3 Debrabandere, p. 798
- 4 Schönfeld, M.: Wegnamen, Meded. 33 (1957), p. 62
- 5 Mennen, Victor: Alle wegen leiden naar Lommel, (2013), p. 244, 245
- 6 Van Mosselveld, fiches Straatnamen, in RAT
- 7 Jong, C. de: De veemarkt te Geertruidenberg anno 1398, Taxandria 49 (1942), p. 250. Zie ook: M.Schönfeld: Wegnamen, Meded. 33 (1957), p. 55
- 8 Eigen Schoon en de Brabander 42, 1-2 (1959), p. 221
- 9 Buiks, Chr.: Veldnamen in de voormalige gemeente Ginneken en Bavel, deel 4, p. 87
- 10 Vermeeren, Marc: Poppel, toen en nu, deel 4 (1997), p. 284
- 11 Peeters, Raym.: De keuren van Turnhout, 1550, Taxandria Turnhout, Nieuwe Reeks 29 (1957), p. 61 e.v.
- 12 Meertens, J.: Straatnaamgeving in de Middeleeuwen, in: Middeleeuwse en moderne straatnaamgeving. Bijdr. en mededelingen der Naamkundecommissie van de KNAW, deel V, Amsterdam (1953)
- 13 Leenders, K.A.H.W.: Landschapsgeschiedenis van het Oosterhoutse Broek (2014), p. 12
- 14 Erens, A.: De oorkonden der abdij Tongerlo, p. 191
- 15 Cerutti II, p. 127
- 16 Verdam, p. 290
- 17 Lemaire, Ton: Op vleugels van de ziel. Vogels in voorstelling en verbeelding, Amsterdam (2007), p. 279
- 18 Eigenhuis, Klaas J.: Verklarend en etymologisch woordenboek van de Nederlandse vogelnamen, Amsterdam (2004), p. 306, 307
- 19 Leenders, in: Oosterhout niet van gisteren, p. 100
- 20 Cerutti I, p. 38, p. 120, p. 132
- 21 Mieris, F. van: Groot Charterboek van de graven van Holland en Zeeland, 4 delen, Leiden (1753-1756), II, p. 465
- 22 Buiks, Jan: De Haecxhoeve op Den Hout en de grens tussen Holland en Brabant, Mededelingenblad van heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout, 11-3 (1987), p. 984-990
- 23 Moerman, p. 164
- 24 Buitenhuis, p. 430
- 25 Cerutti I, p. 191

ROBBE

Financiële Raadgevers

Verzekeringen • Hypotheken • Belastingadvies

**Nu en in de
toekomst je financiën
goed geregeld?**

*Robbe helpt
je verder*